

О. Деї

**ІВАН ФРАНКО
І ПЕРША РОСІЙСЬКА
РЕВОЛЮЦІЯ**

ЛЬВІВ·1955

О. Деї

**ІВАН ФРАНКО
І ПЕРША РОСІЙСЬКА
РЕВОЛЮЦІЯ**

КНИЖКОВО-ЖУРНАЛЬНЕ ВИДАВНИЦТВО
Львів — 1955.

Редактор *П. Ящук*
Художній редактор *М. Страхольот*
Техредактор *А. Городнича*
Коректор *М. Дорошенко*

Алексей Иванович ДЕИ
Иван Франко и первая русская революция
(На украинском языке)

Здано до набору 18. IV. -1955 р. Підписано до друку 22. VI. -1955 р.
Формат 84×108¹/₃₂. Папер. арк. 1,3125. Друк. арк. фіз. 2,625.
Друк. арк. привед. 4,3. Авт. арк. 4,48. Обліково-вид. арк. 4,55.
БГ 05978. Книжково-журнальне видавництво, м. Львів,
Підвальна, 3. Тираж 9.300. Ціна 1 крб. 80 коп. Зам. 304.

Обласна друкарня, м. Львів, Спартака, 4.

Діяльність великого сина українського народу Івана Яковича Франка проходила в той період історичного розвитку, коли революційний рух в Росії, що все наростав після скасування кріпацтва і з розвитком пролетаріату, захопив у сферу свого впливу Наддніпрянську Україну, а через неї і Галичину. В політично, економічно і культурно відсталій австроугорській колонії — Галичині, де жив і працював у другій половині XIX і на початку XX століть I. Франко, саме відбувся розвиток капіталізму, що в сільському господарстві йшов по тяжкому для селян «пруському» шляху. Внаслідок наступу капіталізму село розшаровувалося, бідніло, зростала армія безробітних, що здешевлювало робочу силу і призводило до нечуваної експлуатації в промислових районах (у Львові, Бориславському басейні тощо). Галицькі трудящі, змучені подвійним — соціальним і національним — гнітом, десятками виступів і бориславськими пожежами, виявляли протест проти існуючого ладу. Все це було прекрасним ґрунтом для революційних ідей, що їх почала вже тоді ввозити, як говорив Й. В. Сталін, Росія в Європу¹.

Суспільно-економічні й політичні умови життя галицьких трудящих, розгортання визвольного руху в Австро-Угорщині, який, незважаючи на розгул поліцейщини і клерикалізму, набрав під впливом Паризької Комуні широких розмахів, а також вплив революційних ідей з Росії — ось головні чинники і джерела формування й розвитку революційного світогляду Івана Франка.

¹ Й. Сталін, Твори, т. 5, стор. 73.

В період діяльності І. Франка центр світового революційного руху переміщувався із Західної Європи в Росію. На зміну поколінню революційної демократії в Росії в цей час приходила нова могутня сила — революціонери-марксисты, які поєднали соціалізм з робітничим рухом. Російська передова революційна думка жадібно шукала шляхів для вирішення складних соціальних питань на користь трудового народу. Як виразник інтересів трудящих І. Франко й звернувся за ідейною зброєю до арсеналу передової думки Росії та до окремих праць основоположників наукового соціалізму.

Бойові твори революційних демократів Белінського, Добролюбова, Шевченка та Чернишевського і взагалі могутня класична література Росії, література питань «Что делать? Где лучше? Кто виноват?» (М. Горький) — були для Франка першою школою і великим зразком беззавітного служіння своєму народові, всім тим, «кого гнетуть окови». Вже на зорі своєї діяльності він сумлінно вивчав праці Белінського, статті «батька новішої критики» Добролюбова, публіцистику Герцена, статті Чернишевського, які називав «золотом — не статтями», твори Писарева, що ними в кінці 70-х років зачитувалася прогресивна львівська молодь. Передова російська культура і, особливо, література, без якої, як писав І. Франко, «світ уже не може обходитись», сповнили його непохитною вірою в могутні духовні і революційні сили російського народу. І. Франко чітко відмежовував передову, народну Росію від Росії романових і каткових, заявивши вже в 1878 році про свою глибоку пошану і любов до братнього російського народу і його прогресивної літератури і виступивши в статті «Література, її завдання і найважливіші ціхи» проти шкідливих буржуазно-націоналістичних тенденцій змішування всього російського з політикою царату.

Потяг І. Франка до передової, революційної Росії кінця XIX і початку XX віку спирався на глибоке його переконання в тому, що український народ зможе зволитись від соціального і національного гніту лише в тісному союзі і спільно з російським народом, що передова українська культура може успішно розвиватися лише на основі сприйняття всього кращого,

революційного, що було в російській культурі. Про це красномовно говорив письменникові історичний досвід боротьби українського народу з польсько-шляхетськими та хансько-турськими поневолювачами, на це переконливо вказувало співставлення культурного розвитку українського народу в умовах Росії і в умовах Австрії, зокрема розвитку літератури. «...Ми не забуваємо і не сміємо забувати, — писав Франко, розбиваючи погляди українських буржуазних націоналістів, — що головна сила, головне ядро нашого народу є в Росії, що там повстали і працювали та й працюють найбільші таланти нашого письменства, найкращі робітники нашої науки, що там, а не в Австрії, помимо всяких тисків, виросло найкраще з усього, чим може нині повеличатися наша духовна скарбниця, що натомість у Австрії, помимо хваленої опіки (вона на дуже сорокатім коні їздила), деревце нашого духовного і політичного життя вийшло мізерною карлючкою, покритою поганими поростами та грибами, а зате дуже рідкими і дрантивими плодами»¹.

Саме тому І. Франко й спрямовував погляди і надії українського народу до передової, революційної Росії, одночасно розвінчуючи цесарську Австро-Угорщину за її колоніальну політику щодо Галичини. Саме тому все своє життя Франко пропагував ідею дружби з російським народом, пильно стежив за революційним рухом в Росії і намагався сприяти його успішному розгортанню.

I

Зв'язки І. Франка з революційно-визвольним рухом в Росії третього, соціал-демократичного періоду досі в багатій літературі про письменника майже не висвітлювались, проте вони відіграли не меншу роль в розвитку його революційного світогляду і суспільно-громадської діяльності, ніж ідеї російської революційної демократії. Ці зв'язки були прямим продовженням і одним із головніших наслідків зацікавлень І. Франка соціалістичною літературою, і особливо окремими творами Маркса та Енгельса на початку свого творчого шляху (в 70 рр.).

¹ «Жите і слово», 1896, т. V, стор. 166.

Тому ми коротко й спинимось на цьому питанні. Висвітлення його є дуже важливим і для розкриття основної теми даної роботи — про сприйняття І. Франком першої російської революції 1905—1907 років та про вплив її на його світогляд і публіцистичну та художню творчість.

Інтерес І. Франка до політичного життя і до революційної боротьби в Росії зародився вже на перших порах його діяльності. В міру глибшого знайомства з передовою російською літературою, критикою і публіцистикою у Франка все більше зміцнювалася віра в могутні сили російського народу, що дав світові «великих мучеників свободи», віра в його остаточну перемогу над жорстоким самодержавством. В 1888 році в газеті «Kurier lwowski» Франко вже з глибоким переконанням заявив, що коли «натопи стане проти царських наймитів, відразу ж абсолютизм може спокійно сказати собі: нині опускаєш в могилу твого слугу, боже!».

Починаючи з 90-х рр., Франко все частіше й частіше інформує галицьких читачів про революційні події в Росії, знайомить з діяльністю нової когорти революціонерів — російської соціал-демократії.

Одним з перших яскравих проявів пильної уваги І. Франка до діяльності російської соціал-демократії є стаття з 1891 року «Російські соціал-демократи», вміщена в органі радикальної партії¹ Галичини — журналі «Народ», що виходив у Львові в 1890—1892 рр. під редакцією М. Павлика та І. Франка. В цій статті І. Франко, як і російські марксистки, стверджує, що народництво «пора зложити до архіву», бо його «думка про вищість, оригінальність, непопсованість

¹ Радикальна партія ставила своїм завданням «повести суспільний розвиток нашого народу дорогою, вказаною соціалізмом», щоб здійснити свій ідеал — «соціалістичний устрій, в яким для всіх людей була б запевнена свобода і добробут» (газ. «Новий громадський голос», 1905, № 1). Вона чимало зробила для піднесення політичного світогляду трудящих Галичини, головним чином селянства, і для розвінчання капіталістичного устрою, зокрема в Австро-Угорщині. Проте орієнтація цієї партії на селян та виключно на легальні шляхи здійснення своїх намірів (через реформи тощо), а також неясне розуміння характеру майбутнього соціалістичного ладу накладали на всю діяльність радикальної партії відтінок утопічності, а її роботу зводили до революційного просвітництва серед селян.

і т. ін. народу (т. є. мужика) російського... — думка сектярська і небезпечна»¹. В своїй статті він вітає нову силу в Росії — соціал-демократію, бажає їй «якнайбільшого поводження» і застерігає її, щоб у своїй роботі не ігнорувала селянства. Все ж деякий критицизм на адресу Г. Плеханова, В. Засулич та інших організаторів російської соціал-демократії і переоцінка ролі М. Драгоманова в боротьбі з народництвом та анархістами, що є в цій статті, свідчать про те, що Франко недостатньо знав ідейно-теоретичну боротьбу в тодішній Росії.

В тому ж журналі «Народ» І. Франко розвінчує російський царат, вмістивши гостру пародію на гімн «Боже, царя храни», в якій висловлена надія, що

«Время настанет,
Солнце проглянет
Разбудит борцов»...

В статті «Лоріс-Меліковська конституція» І. Франко фактично стає на захист тих російських революціонерів, що вбили Олександра II, від нападок реакціонерів, які намагались обвинуватити їх в тому, нібито вони перешкодили Олександрові II видати конституцію.

Бачачи величезні труднощі роботи російських революціонерів, жорстоко переслідуваних царатом, він разом з М. Павликом намагається допомогти їм і створює в 1892 році при журналі «Народ» листок-додаток «Из России и для России», розраховуючи його на росіян. В передмові до першого листка вони чітко вказують на головну причину, що спонукала їх сприяти революційному рухові в Росії. «Служение делу свободы в России, — писали вони, — мы считаем своей прямой обязанностью как русско-украинских патриотов и радикалов, так как по нашему глубокому убеждению свобода и успешное национальное и культурное развитие нашей русско-украинской нации прямо зависят и неразрывно связаны со свободой и прогрессом всей остальной России»².

Цю ж думку проводили М. Павлик та І. Франко

¹ «Народ», 1891, № 24, стор. 326.

² «Народ», 1892, № 2, додаток, стор. 1.

і раніше в деяких редакційних статтях. Так, у статті 1891 року «На увагу українолюбцям в Росії» вони виступили проти єднання з «своїми» націоналістичними угрупованнями, кажучи, що передові сили Галичини повинні єднатися з прогресивними рухами народів Австрії, а передові сили української інтелігенції Східної України повинні «йти до такої спільності з поступовими елементами в Росії»¹.

Очевидно, не без зв'язку з виданням листка «Из России и для России» та з метою збагатити свій науковий багаж мріяв Франко побувати в Росії. «Дуже б мені ще хотілося, — писав він в тому ж 1892 році до М. Драгоманова, — якийсь час побути в Петербурзі і Москві, поповнити свою бібліотеку хоч найпотрібнішими речами, а головню — пізнати людей»².

Разом з спробою видавати згаданий листок для Росії видавці «Народа» допомагають російським соціал-демократам в справі друкування політичної літератури, а також видають окремі твори наукового соціалізму українською мовою. Так, в 1892 році І. Франко та М. Павлик друкували прашу Ф. Енгельса «Соціалізм утопічний і науковий» і поширювали серед передплатників «Народа», за що 1 серпня того ж року суд засудив їх і управителя друкарні до сплати по 10 зол. ринських і до 24 годин арешту кожного³. В 1894 р. вийшли, вперше російською мовою, видані М. Павликом у Коломиї, «Основные положения Эрфуртской программы». В передмові до цієї програми її видавці викладають своє завдання в такому чіткому формулюванні: «Мы, социал-демократы в России, стремимся к созданию рабочей партии, первой политической задачей которой будет ниспровержение абсолютизма». Допомагаючи російським соціал-демократам видавати й транспортувати в Росію політичну літературу, І. Франко та М. Павлик тим самим сприяли їм в здійсненні цього завдання.

В роботі по пересиланню нелегальної революційної літератури з-за кордону в Росію в першій половині 90-х років М. Павлику та І. Франку багато допомагала

¹ «Народ», 1891, стор. 126.

² Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. I, К., 1928, стор. 382.

³ «Діло», 1892, № 165, стор. 3.

Ольга Франко, дружина письменника. В зв'язку з цим директор російського департаменту поліції писав російському послові у Львові Губастову В. А., щоб той через місцеві австрійські органи влади притягнув до відповідальності подружжя Франків, бо поліції стало відомо, що жінка «галицького революціонера» І. Франка «спеціально займається отправкою в Росію контрабандним путем нелегальних изданій», що «в Варшаве и Харькове задержаны два транспорта отправленных туда Франко заграничных революционных изданій»¹.

Як бачимо, царський уряд був занепокоєний єднанням прогресивних діячів Галичини з російськими соціал-демократами. І йому було чого непокоїтись. Турбували ці зв'язки й австрійських верховодів, які підозрювали І. Франка в зносинах з російськими революціонерами-емігрантами. Австрійська влада, хоч не мала прямих підстав, але, на основі доносів, навіть ув'язнювала письменника. «Літом 1889 р. — писав Франко в автобіографічному листі до М. Драгоманова, — мене знов арештовано wraz із росіянами, прибувшими в Галичину. Мене держано десять тижнів, але за що, який факт мені закинено, цього я не міг дізнатися і досі не знаю. По десяти тижнях мене випущено».

І царські, і цісарські посіпаки ненавиділи й боялись І. Франка як небезпечної для всього державного ладу людини. Та й було чого. Адже вже на початку 90-х років І. Франко та М. Павлик перебували в зв'язках із організатором першої російської марксистської групи «Визволення праці» — Г. В. Плехановим.

Перше ж знайомство І. Франка з діяльністю Г. В. Плеханова, без сумніву, відбулося ще раніше. На це вказують такі факти. В 1886 році у львівському демократичному журналі «Przegląd społeczny», в редактуванні якого Г. Віслоуху активно допомагав І. Франко, була вміщена праця Г. В. Плеханова «Фердинанд Лассаль, його життя і діяльність». Поруч з нею друкувалися твори і статті Франка, зокрема «Rębacz» («Рубач»), «Echa galicyjskie» і «Z ruchu robotniczego w Austrii». Характерно, що в останній статті Франко

¹ «Культура», Львів, 1926, жовтень, стор. 78—79.

розкритикував лассальянство в особі одного з керівників робітничого руху в Австрії Г. Обервіндера, який згодом перетворився в ренегата. Франко нещадно викрив курс Обервіндера, а, отже, і Лассалья, на зближення з німецькою ліберальною буржуазією, засудивши їх пангерманські шовіністичні позиції.

В окремих питаннях Франко піднісся в статті «З руху робітничого в Австрії» до рівня марксистської критики лассальянства, чим допомагав боротьбі марксизму з опортунізмом в робітничому русі. Зокрема Франко підкреслював потребу союзу робітничого класу з селянством.

«Австрійські фабричні робітники, — робив висновки І. Франко, всупереч Обервіндеру і Лассалю, — позбувшись пангерманських фантазій, захочуть шукати ґрунту для практичної діяльності в самій Австрії і звернуть очі на своїх природних і єдино можливих союзників — селян і сільських робітників. Тільки такий зв'язок, полягаючий на спільності інтересів усіх працюючих верств, а не зв'язок з німецько-централістичною буржуазією, може привести до створення сильної і тривкої народної партії»¹.

Ми навмисне спинилися на даній статті Франка з 1886 року, щоб підкреслити його тодішній великий інтерес до питань робітничого руху і до соціалістичної та марксистської літератури. В зв'язку з цим Франко не міг не зацікавитись і постаттю Г. В. Плеханова, тим більше, що цьому сприяли і названа робота останнього на дещо споріднену із схарактеризованою статтею І. Франка тему і листування Г. В. Плеханова з редакцією журналу. Про це свідчить лист Плеханова від 3 листопада 1886 р. з Женеви до редактора згаданого прогресивного польського журналу «Przegląd społeczny» Г. Віслоуха, відібраний під час ревізії в 1889 році. В листі йшла мова з приводу статті Г. В. Плеханова про Лассалья; з цього ж листа можна зробити висновок про те, що листування тривало довгий час². Для І. Франка як близького приятеля Г. Віслоуха в той час, без сумніву, це листування не було таємницею.

¹ «Przegląd społeczny», 1886, кн. 11, стор. 406.

² ЛОДА, ф. 314, оп. 1, спр. 2413, л. 18.

Незабаром, на початку 90-х років, І. Франко та М. Павлик, що видавали «Народ», налагодили й особисті зв'язки з Г. В. Плехановим, які слід розцінювати як прагнення пов'язати свою революційну діяльність з революційним рухом в Росії. Це розумів і вітав Г. В. Плеханов. Саме тому в кінці 1896 року, коли прибув до нього в Женеву молодий революціонер-марксист В. Бонч-Бруєвич, він доручив йому налагодити листування з І. Франком та М. Павликом, кажучи, що «І. Франко, дуже цікава людина... дедалі більше схиляється до соціал-демократії, вивчаючи марксизм, а його близький товариш Павлик пильно вивчає марксистську теорію і навіть видав «Ерфуртську програму» російською мовою в своєму перекладі»¹. Г. В. Плеханов, за спогадами В. Бонч-Бруєвича, радив йому старатися спрямувати і Франка і Павлика на соціал-демократичний шлях.

Наступним яскравим виявом пильної уваги І. Франка до російського революційного руху 90 рр. є запровадження в 1896 році рубрики «Вісті з Росії» в прогресивному журналі «Жите і слово», який видавала у Львові протягом 1894—1897 рр. дружина письменника, а редагував він сам. В цій рубриці журналу І. Франка подавався огляд революційних подій в Росії. В першому з таких оглядів розповідалося про царську коронацію в Москві в 1895 р. і катастрофу на Ходинському полі та про те, що передові сили Росії негативно поставились до цього офіційного свята. Стаття розвінчувала ту Європу, що сприйняла із захопленням царську коронацію. «Справді, — писалось в статті, — чи існує ще «нравственна», свідомо гідності людської, ідейна і свободна Європа? Судячи з того, як прийняла Європа царську коронацію, треба би дуже надумуватися, поки дати відповідь на се питання. Чесна часть преси російської мовчить під тиском цензури, а загранична буржуазна преса з найбільшою увагою прислухається до «хрюкання офіційної торжествуючої свині» (говорячи словами Щедрина), подивляючи мниму силу і велич російського деспота»².

Відповідь на питання, де знаходиться сумління

¹ В. Бонч-Бруєвич. Моє листування з І. Франком. «Вітчизна», 1952, № 12, стор. 154.

² «Жите і слово», 1896, т. V, стор. 56.

Європи, було дане в наступній статті «Вістей з Росії», в якій писалось, що на це питання «можлива тільки одна відповідь: у верствах робітницьких, покривджених і обдертих, у верствах, що борються за свої права і соціальну справедливість і, значить, не затратили й загальнолюдського морального почуття»¹.

Подавши факти про революційні настрої російського студентства, автор першого огляду «Вістей з Росії» звертався від редакції «Життя і слова» (цей момент може бути одним з доказів, що автором даного огляду був І. Франко) до «всіх наших прихильників, усіх прихильників вольного слова та свободи в Росії подавати нам звістки про громадське і економічне життя Росії, а ми радо будемо їх містити в нашій віснику і постараємося про їх якнайбільше розповсюдження»².

Найкращим відгуком на цей поклик була стаття Г. В. «Робітницький і революційний рух в Росії». Її поява в серпневому номері журналу є досить знаменною: вона вперше познайомила галицьких читачів з діяльністю ленінського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу» в 1895—96 роках. Знаменна вона й тим, що є свідченням зв'язків І. Франка з російськими марксистами 90-х років. Автором цієї статті, за нашим глибоким переконанням, був Г. В. Плеханов, на що вказує часто вживаний ним криптонім «Г. В.», що підтверджують і спогади В. Бонч-Бруевича, якому Г. В. Плеханов розповідав про своє листування з Франком і М. Павликом в ті роки: «Я листувався з ними, але, на жаль, неакуратно: дуже вже я зайнятий»³ і, нарешті, про це може говорити й сам характер статті: автор її був детально поінформований щодо діяльності «Союзу боротьби» — з часу його створення — осені 1895 р. і до літа 1896 року, коли писалась ця стаття.

Стаття Г. В. розповідала галицькій громадськості про наростання революційного руху в Росії в першій половині 90-х років, про активну діяльність російської революційної інтелігенції, «котра стоїть тепер в більшості на ґрунті наукового соціалізму, дбає про те,

¹ «Життя і слово», 1896, т. V, стор. 221

² Там же, стор. 61.

³ «Вітчизна», 1952, № 12, стор. 155.

щоби кинути чимраз більше революційних і соціалістичних ідей в робітницький осередок»¹. Велику увагу в статті приділено діяльності петербурзького «Союзу боротьби за визволення робітничого класу». Через «Жите і слово» галицький читач уперше дізнався про революційні брошури і відозви «Союзу боротьби» та про їх зміст. Зокрема тут цитується відозва, написана відразу ж після арешту керівного ядра «Союзу», згадується «дуже добра революційна брошура «Що таке соціаліст і політичний преступник» та передається зміст брошури про штрафи і відрахунки, яка видана в таємній друкарні і «заслуговує на особливу увагу»². І хоч з конспіративних міркувань ні організатор «Союзу», ні автори прокламацій і брошур в статті Г. В. не названі, фактично ж «Жите і слово» розповідало про діяльність В. І. Леніна, прізвище якого («адвокат Ульянов, брат повішеного в 1887 р.») зустрічаємо і в цій статті в примітці серед заарештованих царською охранкою в грудні 1895 р. революціонерів.

Як відомо, організатором марксистських гуртків в «Союз боротьби» був В. І. Ленін. Його перу належала й брошура про штрафи й відрахунки, схарактеризована в «Житті і слові». Це його брошура «Пояснення закону про штрафи, що їх стягають з робітників на фабриках і заводах»,³ написана восени 1895 р. і надрукована в петербурзькій нелегальній друкарні «Групи народовольців» в 3000 примірників (а не в 1000, як подає «Жите і слово»). Автором безцензурного листка «Що таке соціаліст і політичний преступник?» був І. В. Бабушкін,⁴ революціонер, що дбав про збереження ленінських традицій в «Союзі боротьби».

Характерно, що разом з статтею Г. В. Іван Франко опублікував в перекладі на російську мову з французької революційний адрес московських робітників до робітників Франції з нагоди 25-ліття Паризької Комуни. «Русские рабочие, — читаємо в цьому адресі, — поднявши старое революционное знамя, обгаренное

¹ «Жите і слово», 1896, т. V, стор. 125.

² Там же, стор. 120.

³ Ленін, Твори, т. 2, стор. 15—55.

⁴ Листовки петербургского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса», М., 1934, стор. 20—21.

кровью стольких мучеников из их среды и среды интеллигенции, вооружилась идеями научного социализма, стали под общее красное знамя пролетариата всего мира. Они горды сознанием, что передовой бастион европейской реакции, который предстоит взять пролетариату всех стран — русский царизм, должен быть ими разрушен, что последний оплот буржуазного господства, без уничтожения которого немыслима победа всего пролетариата, должен быть ими уничтожен»¹... «Да здравствует рабочая революция, славной провозвестницей которой была Коммуна 1871 года!» — так закінчувався адрес московських робітників.

В дальших інформаціях про революційний рух в Росії, вміщуваних І. Франком в своєму журналі, знову і знову зустрічаємо звістки про діяльність «Союзу боротьби», про організований ним влітку 1896 р. великий страйк петербурзьких робітників, про відгуки солідарності з російськими робітниками в Європі, зокрема про виступи в Лондоні на конгресі соціалістів дочки К. Маркса Елеонори Евелінг та В. Засулич з повідомленнями про страйк в Петербурзі, «Жите і слово» також розповідає про нові таємні прокламації «Союзу боротьби»². Зокрема передано зміст однієї з найбільш політично гострих листівок, спрямованих проти царського міністра, який обдурює робітників, переслідує революційну інтелігенцію і т. д. З цього змісту видно, що це йшлося про написану В. І. Леніним прокламацію від 27 червня 1896 року³. В «Житті і слові» був також надрукований огляд праці Волгіна (тобто Г. В. Плеханова) «Обоснование народничества в трудах В. В.». І хоч в примітці від себе до цього огляду Франко показав досить нечітке розуміння науково-теоретичних засад книги Волгіна, одначе популяризація її, як і постійні інформації журналу «Жите і слово» про розгортання революційної діяльності російською соціал-демократією, є виявом щирої прихильності й постійного інтересу І. Франка до революційного руху в Росії.

Особливо цінним в рубриці «Вісті з Росії» було те,

¹ «Жите і слово», 1896, т. V, стор. 127—128.

² Там же, стор. 152—154.

³ Див. Листовки петербургского «Союза борьбы за освобождение рабочего класса», стор. 77—78.

що в ній пропагувалось єднання українських і російських революційних сил в боротьбі з царатом. «А між тим, — читаємо, наприклад, в одній із статей цієї рубрики, — українцям з zachovannям своєї партійно-національної відрубності треба б давно вже виступити спільно з іншими революційними елементами в Росії для виборення політичної волі і не лякатись нелегальних засобів боротьби. Тоді б поважніше відносились до нас і москалі і не лаяли б «галушковим патріотизмом» і «мазепинським сепаратизмом»¹.

В 1897 році Франко продовжує друкувати в «Житті і слові» рубрику «Вісті з Росії», де сповіщається про нові факти робітничого руху в Росії.

В цьому ж році, ніби продовжуючи статтю Г. В., Франко вміщує в «Житті і слові» під псевдонімом Є. С.² статтю члена київського «Союзу боротьби за визволення робітничого класу», згодом учасника I з'їзду РСДРП П. Л. Тучапського (в 1905 році став на меншовицькі позиції) під заголовком «Нові факти робітницького руху в Росії». В ній широко розповідається про діяльність петербурзького «Союзу боротьби» в справі піднесення політичної свідомості робітників і надання їх страйкам політичного характеру. Говорячи про прокламації «Союзу», автор детально спинається на тій із них, що спрямована безпосередньо проти царського уряду. Він характеризує її, як дуже дотепне викриття царського уряду, який «сам лучче від усіх роз'яснив робітникам, що війна їх з фабрикантами мусить бути війною неминуче з урядом»³. Як свідчать широкі цитати, наведені з цієї листівки, в даному разі йдеться про статтю-прокламацію В. І. Леніна «Царському урядові», написану в кінці 1896 р. В цій своїй статті В. І. Ленін розвінчав політику царату щодо робітничих страйків і зробив політичний підсумок страйкової боротьби робітників 1895—1896 років, кажучи, що страйки навчили їх зрозуміти «політичний стан і політичні потреби робітницької верстви»⁴.

¹ Див. «Жите слово», 1896, т. V, стор. 395.

² Цей свій псевдонім на сторінках «Життя і слова» розкриває сам П. Л. Тучапський в книзі «Із пережитого» (Харків, 1931, стор. 31 і 51).

³ «Жите і слово», 1897, т. VI, стор. 111.

⁴ Там же, пор. В. І. Ленін, Твори, т. 2, стор. 106.

Розглянувши боротьбу петербурзьких робітників з урядом, Є. С. робить вірний висновок, що «боротьба петербурзька повинна знаходити собі піддержку і поміч і в других містах Росії, іншими словами, для побіди робітників усеї Росії треба, щоби в як можно більшому числі місць російського царства робітники зорганізувалися і почали боротися з своїми експлуататорами і з піддержуючим експлуататорів урядом»¹. Зокрема автор статті звертає велику увагу на боротьбу київських робітників, інформує про діяльність київських соціал-демократів, закликає «київських робітників узяти примір зі своїх петербурзьких товаришів і почати боротьбу за ліпше життя»². Стаття закінчується побажанням робітникам Росії — «Щасливої вам боротьби, товариші!». Без сумніву, в цьому побажанні знайшло вислів не лише ставлення автора статті до російського робітничого руху, але й ставлення редактора журналу «Жите і слово» — І. Франка, де з'явилася ця стаття.

Широко інформуючи своїх читачів про робітничий і революційний рух в Росії, про діяльність російської соціал-демократії, І. Франко в той же час недооцінив ролі передової теорії в розгортанні революційного руху і всю увагу спрямував на практичну просвітницьку діяльність, головно, серед селянства. Відсталість економічного і культурного розвитку Галичини, де провадив свою громадську діяльність І. Франко, а також повне банкрутство керівників соціал-демократичних партій Європи, які з переходом до імперіалістичної стадії розвитку не могли вирішити тих нових завдань, що висувались в цих умовах перед пролетаріатом, і ставали або на шлях опортунізму в робітничому русі, або займали позицію «правовірних» марксистів, «ортодоксів», які догматично проголошували «істини» без практичного їх втілення в життя, — все це були ті причини, які не дали змоги Франкові органічно опанувати теорію наукового соціалізму. Цими ж причинами пояснюється й те, що Франко, в цілому симпатизуючи марксистові і соціал-демократичному рухові, в ряді своїх статей 90-х років виявив неясність

¹ «Жите і слово», 1897, т. VI, стор. 114.

² Там же, стор. 119.

або помилковість розуміння окремих теоретичних основ марксизму, а звідси й завдань соціал-демократичного руху. Зокрема це виявилось в його статтях того часу «З кінцем року», «Соціалізм і соціал-демократизм» та інших.

Так, в статті «З кінцем року» він перебільшував значення національного моменту і проголошував вузький просвітницький курс в роботі інтелігенції Східної України, за що його розкритикувала Леся Українка, яка виступила в тому ж «Житті і слові» під псевдонімом Н. С. Ж. з статтею «Не так тії вороги, як добрії люди».

Все ж і в згаданій статті «З кінцем року» І. Франко виявляв свою глибоку віру в сили російського революційного руху, коли писав, що «упадок абсолютизму в Росії буде не нині, то завтра»¹. З робітничим революційним рухом в Росії Франко нерозривно пов'язував свої надії на возз'єднання й на соціальне та національне визволення українського народу.

Всупереч українським буржуазним націоналістам, що всіляко прагнули відмежувати Україну від Росії, борючись за націоналістичну «самостійність», він завжди стверджував, що «термін «політична самостійність» не треба розуміти зараз як цілковитий сепаратизм від Росії, як конечність створення окремої української держави. Політична самостійність можлива і в зв'язку з Росією, при федеральнім її устрою. До такого устрою пруть власне факти економічного життя...»² Виходячи з цього, Франко вважав своїм обов'язком підтримувати революційні сили Росії, бо вони борються за новий лад у країні, за свободу — проти царського гніту, а, отже, і за волю українського народу. Своєю роботою на користь російського революційного руху він сприяв об'єднанню трудящих України й Росії в боротьбі з абсолютизмом.

З такими глибокими симпатіями до російського революційного руху Франко зустрічав 25-ліття своєї діяльності, широко відзначене передовими кслами Галичини в 1898 році.

¹ «Житє і слово», 1896, т. V, стор. 407.

² «Житє і слово», 1895, т. IV, стор. 482—483.

З легкопродажної брудної руки українських буржуазних націоналістів С. Єфремова та М. Грушевського відразу ж після смерті І. Франка почала «кружляти в «розвідках» націоналістичних критиків брехлива теза, нібито 1898 рік в його діяльності і світогляді був «граничним стовпом», по один бік якого, до 1898 року, стояв Франко — революціонер, інтернаціоналіст, а по другий, після 1898 року, — тільки діяч української науки і літератури, що відійшов від революційної боротьби і віддався ідеалу націоналістичної «сборної» України. Один з сліпонароджених буржуазних націоналістів, якийсь К. Чехович, у своїй неприхованій злобі до революціонера-демократа І. Франка договорився навіть до того, що приписав йому і націоналізм, і ідеалізм, і віру в боже провидіння, які нібито становили основу світогляду І. Франка в кінці 90-х рр. і в 900-х рр. Всі ці брехні й наклепи на великого сина українського народу переслідували єдину огидну мету: приховати революційні виступи І. Франка і його ідею єднання з передовими силами братнього російського народу, які особливо голосно й сильно зазвучали в дні російської революції 1905 р.; притупити бойове слово письменника; за всяку ціну, спекулюючи тими поодинокими твердженнями, де Франко грішив проти свого ж матеріалістичного світогляду, спотворити його образ революціонера і шляхом брехні та фальшування приблизити до буржуазно-націоналістичного антинародного табору.

Радянські дослідники давно вже розвіяли цей їдкий і отруйний жовтоблакитний туман навколо постаті І. Франка 900-х рр., показавши його тісні зв'язки з російською літературою, розкривши передові світоглядні позиції та революційно-демократичне спрямування його творчості цього періоду. Проте деякі моменти, зокрема революційно-пропагандистська робота І. Франка напередодні революції 1905 р. і його відгуки на першу російську революцію, ще й досі не знайшли належного висвітлення в нашому франкознавстві.

Відомо, що Іван Франко, вступаючи в новий ХХ вік, відзначив, що в ньому «боротьба за права робітників, яка була справді одним із важних фактів ХІХ

віку», переросте в нову стадію, що ХХ століттям відкривається вже «інша глава всесвітньої історії», коли робітники і селяни вестимуть «боротьбу за рівність, боротьбу, страшенно скомпліковану і труднішу від усіх дотеперішніх. Оця боротьба буде змістом нового, ХХ-го віку»¹. Вітаючи це нове століття, як епоху, що «принесе сповнення всіх чесних чоловіколюбних змагань»², відданий всім своїм еством інтересам трудових мас, І. Франко не міг стати осторонь великої революційної боротьби за визволення від гніту капіталу і за соціальну рівність, від боротьби, що широко розгорталась уже на початку ХХ віку. І як би не фальсифікували й не нівечили буржуазно-націоналістичні «критики» фактів з діяльності великого письменника-революціонера, яку б підступну й брехливу «аргументацію» не пускали вони в хід, щоб «довести» свою вигадку про «злам» Франка-революціонера, про здачу позицій «національній ідеї», їх ворожі вигадки розлітаються вщент при першому зіткненні з історичною правдою, з типовими фактами діяльності письменника.

Звернемось до найхарактерніших із цих фактів. В своїй сукупності вони красномовно свідчать, що, входячи в ХХ вік, Франко й далі, як у 80-х — 90-х роках ХІХ віку, постійно цікавиться революційним рухом в Росії, ставлячись до нього з великою симпатією; що він, як і раніше, продовжує популяризувати серед трудящих твори основоположників марксизму, глибоко симпатизує ідеям наукового соціалізму, хоч так і не піднімається до органічного їх сприйняття; що не затупилося гостре розвінчуюче слово Франка-борця з буржуазним націоналізмом, клерикалізмом та літературною реакцією.

Чим, як не прямим закономірним розвитком і виявом революційних інтернаціоналістських ідейних позицій І. Франка було його радісне сприйняття першої російської революції і поєднання з нею і лише з нею надій на соціальне та національне визволення українського народу?

Вже те, що до Франка на початку ХХ віку звертались його сучасники — революційні пропагандисти

¹ І. Франко, На склоні віку, ЛНВ, 1900, т. ХІІ, стор. 139.

² Там же, стор. 149.

Росії — як до ідейного спільника за допомогою у виданні й кольпортажі марксистської літератури, є першим спростуванням наведеної націоналістичної тези. Наприклад, Леся Українка в листі до І. Франка від 20. IX. 1901 року просила саме його сповістити її про можливість видання у Львові деякої літератури для пропаганди марксизму в Росії. Тут же вона встановила своерідний конспіративний код для листування: «нехай «Хто з чого жие» зветься відбиткою «Над морем»¹, Лабріола — Атта Тролем², Маніфест³ — Раткліфом, Енгельса розправа⁴ — балладами, — аби здавалось, що я трактую про свою власну справу з редакцією «Вісника»⁵.

Вже те, що І. Франко в багатьох своїх виступах початку ХХ віку високо оцінює і популяризує твори Маркса й Енгельса серед трудящих та передової інтелігенції Галичини, переконливо говорить про революційність письменника. Досить нагадати, що в статті 1900 р. «Поза межами можливого» Франко, співзвучно з основоположниками марксизму, висуває на перший план соціальну, а не національну боротьбу, кажучи, що «змагання до усунення економічного визиску мусить *eo ipso*⁶ бути змаганням до усунення визискувачів, своїх чи чужих, а в разі даного вибору певно насамперед чужих, а потім своїх»⁷.

В статті 1902 року «Др. Остап Терлецький» Франко називає Маркса і Енгельса велетнями⁸, а в праці 1903 року «Що таке поступ?» детально, наскільки дозволяли умови австрійської цензури, популярно передає погляди про класовий антагонізм при капіталізмі, про майбутнє суспільство і завдання пролетаріату,

¹ Автор цієї брошури — Дікштейн.

² Лабріола — «Нариси про матеріалістичне розуміння історії». Ця праця використовувалася для пропаганди марксизму деякими російськими соціал-демократами.

³ Маніфест Комуністичної партії.

⁴ Очевидно, робота Ф. Енгельса «Розвиток соціалізму від утопії до науки» (вийшла у Львові українською мовою в 1902 році).

⁵ Див.: Леся Українка, Публікації, статті, дослідження. К., 1954, стор. 52. «Вісник» — Літературно-науковий вісник.

⁶ *Eo ipso* — цим самим.

⁷ ЛНВ, 1900, т. XII, стор. 4—5.

⁸ ЗНТШ, 1902.

«які дуже розумно і ясно виловив у своїх працях великий соціаліст Карл Маркс»¹.

Розкриваючи суть лозунга Маркса і Енгельса «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!», Франко вслід за основоположниками наукового соціалізму повторює, що «пролетарі-робітники не мають причини ворогувати ані воювати між собою», що зі зростом свідомості трудових верств, вони «тим більше розуміють, що їх дурено, вказуючи їм якісь релігійні, політичні чи національні ідеали і велячи в ім'я тих ідеалів поборювати людей іншої віри, іншої держави, іншої національності». «Коли визискувані робітники дійдуть до повної свідомості своїх інтересів і своєї сили, — продовжує Франко за Марксом, — то поєднаються всі разом на всім світі, скинуть із себе ярмо і заведуть соціалістичний лад на світі»². Український письменник в цілому солідаризується з поглядами Маркса і Енгельса, крім одного питання — про характер і функції майбутньої держави, яка невірно уявлялась Франкові такою, що буде тяжіти над усіма громадянами. Зате явно із застереженням викладає Франко в названій брошурі погляди американського дрібнобуржуазного економіста Генрі Джорджа, показуючи, що застосування їх в Галичині польською шляхтою набере націоналістичного забарвлення. Саме за доброзичливий характер викладу теорії наукового соціалізму та за те, що брошура І. Франка «Що таке поступ?» настроює робітників проти підприємців-капіталістів, вона була заборонена царською цензурою в 1906 р. для розповсюдження на Україні.

Характерно, що й думки І. Франка цього часу в національному питанні перегукуються якраз із поглядами Маркса та Енгельса. Як відомо, Маркс і Енгельс стверджували, що «не може бути вільним народ, який пригноблює чужі народи»³. І. Франко, всупереч буржуазним націоналістам і великодержавним шовіністам, придержувався подібної точки зору, ясно заявляючи в 1901 році, що «голосити себе поступовцем, радикалом чи соціалістом і рівночасно ігнорувати або душити розвій якої-будь національності для якихсь

¹ І. Франко, Що таке поступ? Коломия, 1903; стор. 131.

² Там же, стор. 144—145.

³ Див. про це: В. І. Ленін, Твори, т. 21, стор. 81.

«вищих, загальніших ідеалів», значить завдавати брехню тій поступовості, тому радикалізмові, тому соціалізмові, що нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів гнобить, душить та спиняє в свободнім розвою другу націю, копле гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення»¹.

В 1904 році Франко виступив із статтею «До історії соціалістичного руху», в якій відзначив, що на основі «великої ідейної будови соціалізму», створеної К. Марксом і Ф. Енгельсом, розвиває свою діяльність соціал-демократична партія, російське крило якої «грає тепер визначну роль в революційнім руху також на російській Україні»². Розглядаючи в цій статті «Комуністичний маніфест» як твір, що «відразу поставив справу соціалізму на твердий науковий ґрунт», Франко відстоює думку, що теорія наукового соціалізму є результатом розвитку попередньої суспільної і філософської думки, що її теж треба розвивати, удосконалювати, а не сприймати як зовсім непорушний догмат, не фетишизувати її. Проте цей виступ І. Франка за творчий марксизм проти догматичного, ця його вірна теза потонула і загубилася в невдалому поверхово-об'єктивістському порівнянні текстів «Комуністичного маніфесту» і однієї з брошур другорядного французького соціаліста-утопіста. Це порівняння підкреслило ще раз, що в силу економічної і політичної відсталості Галичини Франко не зрозумів суті соціалістичної теорії Маркса і Енгельса, що він не зміг органічно сприйняти тієї теорії, якій найбільше симпатизував. Цю свою симпатію до авторів «Комуністичного маніфесту» Франко виявив зокрема і в статті «До історії соціалістичного руху», про що між іншим говорить його застереження в кінці статті, де Франко пише, що «все те, що тут сказано, не має цілі вменшити наукові заслуги та історичне значення Маркса і Енгельса»³.

Взагалі соціалістичні теорії, зокрема науковий соціалізм, завжди були близькі Франкові, і вже хоч би тому, що «соціалізм перший дав нам, — як писав

¹ Див. К. Гавлічек-Боровський, Вибір поезій, Львів, 1901, стор. VII. (Вступ І. Франка).

² ЛНВ, 1904, т. XXV, стор. 135.

³ Там же, стор. 152.

Франко про себе і М. Павлика, — міцні основи для нашого народолюбства».

Не менш яскраво про революційні позиції І. Франка на межі двох століть засвідчує його велика увага до творчості «буревісника революції» Максима Горького та прагнення виступити з своїми творами в передовій пресі Росії і цим зробити свою посильну користь справі революційного руху в Росії. В останньому Франкові сприяли окремі російські діячі-революціонери.

Так, приблизно в 1896 році звернувся до І. Франка В. Бонч-Бруевич за дозволом перекласти й видати в Росії збірку його оповідань «В поті чола». Український письменник з радістю погодився. І коли незабаром одержав гранки своєї біографії, написаної В. Бонч-Бруевичем, зовсім залиті, як кров'ю, червоним чорнилом царського цензора, в ньому боролись почуття гніву і почуття гордості, що царатові його твори здалися страшними¹. Збірка Франка «В поті чола» не з'явилася в Росії², з'явилося лише в 1897 р. в радикальній «Вятской газете», очевидно завдяки тому ж В. Бонч-Бруевичу, оповідання Франка «Історія моєї січкарні». В наступному році царська цензура знову заборонила друкувати в одному з лівих російських видавництв твори «відомого австрійського соціал-демократа Франка», як писав про нього цензор М. Соловйов, а саме — «Сурку», «Муляр» і «Урок чистописання»³.

Тоді ж, в 1897 році, І. Франко охоче прийняв запрошення до співробітництва від передового російського журналу з тенденцією до інтернаціоналізму — «Жизнь юга». В ньому було вміщено ряд Франкових кореспонденцій з Галичини і переклад 4-х оповідань. На сторінках цього журналу виступив Франко разом з М. Горьким. Про дальші зв'язки І. Франка з революційною російською суспільністю свідчить його співробітництво в журналі легальних марксистів «Жизнь» (Петербург), в № 1 якого за 1900 рік

¹ Див. згадані спогади В. Бонч-Бруевича.

² Цей авторизований переклад В. Бонч-Бруевича зб. «В поті чола» І. Франка вийшов лише на Радянській Україні в 1952 році.

³ Текст цього циркуляру дивись в статті В. Бонч-Бруевича в збірнику «Єднання братніх літератур» (Київ, 1954, стор. 46).

надруковано оповідання І. Франка «Муляр» («Каменщик»). В цьому журналі на протязі його існування друкувалися Горький, Короленко, Серафимович, Вересаєв, Леся Українка, Коцюбинський, Стефаник, Кобилянська, Мартович та ін. Не випадково В. І. Ленін писав з приводу журналу «Жизнь»: «Беллетристика прямо хороша и даже лучше всех!»¹

В цій же книжці «Жизни», де було опубліковане оповідання І. Франка, з'явилася праця В. І. Леніна «Капіталізм в сільском хозяйстве», яку не міг не читати І. Франко, котрий так пильно цікавився ввесь час селянським питанням, будучи протягом 8 років одним із керівників радикальної партії Галичини. З статтями В. І. Леніна та з станом революційного руху в Росії він в цей час міг знайомитись також із першою загальноросійською газетою революційних марксистів — «Искры», що її В. Бонч-Бруєвич, як пише в своїх згадуваних вище спогадах, «надсилав Іванові Франку номер за номером».

В журналі «Жизнь» з'явився в 1901 році палкий заклик до народної революції — «Пісня про Буревісника» Максима Горького, яка негайно ж була передрукована в «Літературно-науковому віснику», де працював і був членом редакції Іван Франко. В цьому ж львівському журналі та у «Видавничій спілці» з ініціативи І. Франка й В. Гнатюка з'явилось і ряд інших творів М. Горького.

Починаючи з 1897 року, І. Франко пильно слідкував за творчістю Максима Горького і поділяв її революційну пристрасність, відчуваючи в ній справжнє дихання того революційного духу, «що тіло рве до бою», духу, якому він сам ще на світанку своєї поетичної творчості проспівав безсмертний гімн віршем «Вічний революціонер».

І. Франкові імпонувала ідейно-літературна боротьба Горького проти декларатизму в Росії, бо він сам в той час провадив таку боротьбу на Україні. Яскравим документом, що розкриває це ставлення Івана Франка до М. Горького, є кореспонденція-нарис Сукеннікова з жовтня 1902 року п. з.

¹ В. І. Ленін, Письма к родным (1894—1919). Партиздат, М., 1934, стор. 284.

«У Івана Франка», вміщена в додатках газети «Новости дня». «Говорячи про російську літературу, — пише кореспондент про свою розмову з українським письменником, — ми, звичайно, не могли не заговорити про Горького, і Франко тут же гостро висміяв колег з русофільського табору, які надрукували, або, певніше, передрукували, завдяки своїй необізнаності, в своєму органі «Галичанин» найбезглуздішу статтю про Горького, з повним, що називається, розносом цього талановитого письменника. Сам же Франко дуже цінить Горького і ставить його твори високо. Заслуга Горького, — говорить Франко, — ще тим велика, що своїм пристрасним заклик до боротьби і протесту він зумів повести за собою російську публіку і убив таким чином декадентство, яке розвивалося вже один час, у малій, правда, мірі, в Росії і мало своїх adeptів»¹.

Саме тієї осені, коли відбувалась описана розмова з Сукенниковим, Франко, як свідчить його архів, переклав на німецьку мову алегоричне оповідання М. Горького «Перед лицом життя» і надіслав цей твір, заборонений царською цензурою і поширюваний в Росії гектографічним способом як прокламація, у віденську газету «Die Zeit». Проте редакція цієї газети повернула Франкові його переклад, мотивуючи тим, що на німецькій мові цей твір Горького вже друкувався. В цьому творі в алегоричних образах двох людей, які стоять перед Життям, показано подвійне ставлення до життя: один просить у нього щастя як жебрак милостині, другий — вимагає одного — справедливості: «Дай ее сюда. Все остальное после я возьму, пока нужна мне только справедливость. Я долго ждал, я терпеливо ждал, я жил в труде, без отдыха, без света! Я ждал... но будет! Где справедливость?»

И Жизнь ему бесстрастно ответила:

— Возьми»².

М. Горький в алегоричній формі вказував усім, хто «жив у праці, без відпочинку, без світла», тобто всім трудящим, що справедливість треба здобувати. Ця

¹ Цит. за статтею М. Пархоменка «Іван Франко на сторінках російської преси», «Радянський Львів», 1948, № 12, стор. 56.

² М. Горький, Собр. соч., т. 4, М., 1950, стор. 417.

революційна спрямованість горьковської алегорії була ідейно рідною Франкові, який вже в комедії «Майстер Чирняк», написаній в 1896 році й виданій в 1902 році, устами одного з героїв висловив марксистський погляд на майбутнє справедливе життя, яке буде здобуте пролетаріатом. «Упадають останки середньовіччя, дрібна продукція пережила свій вік, — говорить робітник ремісничої майстерні Чирняка, — капітал концентрується, продукція концентрується по фабриках, організується і росте, — пролетаріат також організується, набирає свідомості, здобуває силу, а сила в руках пролетаріату — се початок нового ладу, нової епохи, початок загального людського щастя на землі»¹.

Слідкуючи за творчістю М. Горького, І. Франко бачив, що він виражає дух і пориви цієї нової сили, і розумів, що в алегоричних образах Сокола й Буревісника М. Горький відображає наростання революційного руху в Росії на грані XIX і XX віків. Революційна піднесеність «Пісні про Сокола» М. Горького, де проспівана слава «безумству храбрых» і його «Пісня про Буревісника», сповнена бадьорою надії в перемогу революції, в торжество борців-героїв, знайшли голосне відлуння в творчості І. Франка, особливо в чудовій поезії «Конквістадори». Поет-революціонер, що ще в 80-х роках алегорично славив той могутній грім, від якого «тайна дрож пронимає народи», від якого «мільйони чекають щасливої зміни», в 1904 році, збуджений революційним передгроззям в Росії і силою горьковської революційної алегорії, висловив в сильній кінцевій строфі «Конквістадорів» глибоку віру в перемогу хоробрих, в перемогу революції:

Або смерть, або перемога! —
Се наш оклик боєвий!
До відважних світ належить,
К чорту боязь навісну.
Кров і труд ось тут здвигне нам
Нову, крашу вітчину!

Висока оцінка діяльності Максима Горького, який поставив своє перо художника на службу російській народній революції, і поруч з цим його нищівна критика літераторів-декадентів, що намагались сховатись

¹ І. Франко, Твори в 20 томах, т. IX, К., 1952, стор. 363.

від суспільного життя в шкаралупу свого власного буржуазно-інтелігентського хворобливого «я», — ось що є типовим в критиці й естетиці І. Франка початку ХХ віку. Наростання страйкових боїв і масових політичних демонстрацій та виступів робітничого класу в центральних районах Росії та на її окраїнах, зокрема на Україні, а також посилення класової боротьби в Галичині були тим суспільним ґрунтом, що живив боротьбу І. Франка цього часу за бойову тенденційну літературу, яка б служила зброєю в руках борців за визволення народу. Одним з найяскравіших виявів цієї його боротьби на переломі двох віків був виступ в 1900 році проти буржуазно-націоналістичного поета-декадента М. Вороного, який, живучи переважно на Україні, навмисне не хотів бачити всеросійського робітничого руху і ратував за мистецтво «без тенденційної прикмети, без соціального змагання... без гучних покликів до бою». У відповідь на ці реакційні вимоги М. Вороного до мистецтва Франко гостро відповів, що

Сучасна пісня — не перина,
Не гошпитальнее лежання, —
Вона вся пристрасть і бажання,
І вся огонь і вся тривога,
Вся боротьба і вся дорога,
Шукання, дослід і погоні
До мет, що мчать на небосклоні.

Революціонер-поет І. Франко вимагав, щоб поезія була «вогнем Титана», що кличе народ до праці і боротьби, а не опієм, що присипляє людей «рожевим пестошів туманом, містичних візій океаном». Справжнє мистецтво — це

Огонь в одежі слова,
Безсмертна, чудотворна фея,
Правдива іскра Прометея.

Саме таке вогненне, бойове мистецтво ніс революційно настроєним трудящим масам Росії Максим Горький. І за це його надзвичайно високо цинив та глибоко шанував І. Франко. Найгарячішим висловом цієї пошани і любові до буревісника народної революції в Росії була полум'яна стаття І. Франка 1905 року «Максим Горький», про яку скажемо нижче.

Революційна ситуація, що швидко назривала на початку 900-х рр. в Росії, особливо загострилася з початком російсько-японської війни. «Війна викрила гнилість військової організації і всього державного ладу царської Росії, викликала глибоке незадоволення і обурення в масах... Росія вступила в смугу глибокої революційної кризи»¹.

Найпередовіші діячі Росії, і в першу чергу більшовики на чолі з В. І. Леніним, нещадно викривали політику самодержавства, яке хотіло війною задушити революцію, показували гнилість царизму, кликали до боротьби проти російського абсолютизму. З ними солідаризувались революційні сили зарубіжних країн. В Галичині з найгострішим словом розвінчання царизму та бюрократично-поліцейської сваволі виступив напередодні першої російської революції великий син українського народу Іван Франко. Його стаття «Подуви весни в Росії», що з'явилася в кінці 1904 року, є плодом глибокого революційного аналізу становища в Росії періоду імперіалізму і виявом безмежної віри в російський народ, який, за переконанням Франка, спроможний повалити царське самодержавство. Вся ця стаття пройнята тими думками, які письменник висловив в одній з своїх розмов з А. Кримським під час зустрічі незадовго перед революційними подіями 1905—1907 років. Як згадує А. Кримський, І. Франка захоплювала сила революційної Росії, з нею він пов'язував відродження й визволення українського й інших народів. «Росія, — говорив він А. Кримському, — це богатир Святогор. Він дрімає в печері. Та прийде час, він прокинеться і дасть свободу не тільки своєму народові, але й іншим народам. Я вірю у велику місію російського народу, який завжди був другом всіх пригнічених народів»².

¹ П'ятдесят років першої російської революції (тези). «Радянська Україна», 22. I. 1955, стор. 3.

² А. Кримський, Он с нами! Газ. «Советская Украина», 25. IV. 1941, стор. 3. Доречно тут згадати, що подібні слова І. Франко сказав і в одному сонеті з 1889 року:

«Росіє, краю крайностей жорстоких!
Твій Святогор — герой дріма в печері,
Козацька воля спить в степах широких»...

Зрозуміло, чому таку неослабну увагу І. Франка прикували події в Росії напередодні першої російської революції, чому він так детально і глибоко схарактеризував в 1904 році в статті «Подуви весни в Росії» її внутрішнє становище.

Як відомо, в липні 1904 року було вбито міністра внутрішніх справ і шефа жандармів в Росії, жорстокого реакціонера Плеве, який запровадив систему жахливого поліцейського терору й розправи в країні. Намагаючись не допустити політичної кризи, що грізно насувалась внаслідок посилення революційної активності мас і поразок у війні з Японією, уряд пішов на уступку лібералам і призначив замість убитого Плеве міністром внутрішніх справ князя Святополк-Мірського, який заявив про «ліберальний» курс своєї політики. Після цієї заяви ліберальна російська буржуазія почала галасувати про прихід «весни», прагнучи цим своїм галасом відволікти народні маси від боротьби з царизмом. Але революційні комітети РСДРП негайно ж після заяви Святополк-Мірського про необхідність «взаємного довір'я» між суспільністю і державою, про потребу «благожелательного отношения» до «общественных и сословных учреждений», тобто до земств, — виступили з гострим розвінчанням цієї заяви та із закликом не піддаватися захопленню лібералів «весною», а боротися за справжню свободу трудового народу. «Повеяло весной», кричать ліберали, «наступила новая эра» (пора), — іронічно писала листівка Петербурзького комітету РСДРП в листопаді 1904 року. — Какой весной, какая эра? Все это объясняется просто: место убитого Плеве занял Святополк-Мирский. И либералы воспряли духом»¹. І далі, висловлюючи недовір'я політиці нового міністра, листівка звертала трудящих на «широку дорогу — боротьбу»: «мы не хотим лицемерных слов о свободе и защите самодержавия — мы поднимаем наше светлое знамя и возвестим миру победу, победу истинной свободы»².

Великою заслугою революціонера - демократа І. Франка було те, що він у своїй статті «Подуви весни

¹ «Листовки петербургских большевиков 1902—1917 года» т. I, ОГИЗ, 1939, стор. 130.

² Там же, стор. 132.

в Росії» історично правильно оцінив і розвінчав безплідність ліберальної «весни» в Росії в 1904 році, оголив жахливі язви загнивання царизму і підкреслив необхідність докорінної ломки російських самодержавних порядків.

«Росія переживає тепер дивну хвилю, якій далеку аналогію можна знайти хіба в часі Кримської війни 1854 року, далеку остільки, що тодішні рожеві сподівання мали у значній мірі інший зміст і інші органи для свого вислову», — так починає І. Франко свою статтю «Подуви весни в Росії», і далі подає картину життя російського народу під п'ятою самодержавства і чиновницько-поліцейського гніту на протязі півстоліття — з 1854 до 1904 року.

За цей період, як стверджує І. Франко, відбулася «історично дуже важна зміна у внутрішньому житті Росії — зміна пануючого», це значить, що фактично державою почала правити бюрократія, чиновництво, а не цар. Ні Олександр II, ні бездарний малоенергійний Олександр III не були справжніми імператорами, які держали б владу в своїх руках. Вона була в руках бездушного бюрократичного апарату, того «поліпа», — за висловом І. Франка, — що висисає Росію».

Особливо сміливо, влучно й нищівно розвінчує Франко в своїй статті царя Миколу II і розгул поліцейсько-бюрократичного самовладства в часи його царювання. Правління Миколи II він вважає пародією самодержавства, «млявим, навіть гумористичним епілогом безмірно страшною і жорстокою трагедією попередніх двох правлень». Всі вчинки Миколи II, «аж до останньої комедії з Гаагською мировою конференцією¹, за якою слідом вибухла одна з найстрашніших війн, які лише зазнала всесвітня історія², всі події, всі виступи цього володаря носять на собі аж надто ви-

¹ Йдеться про Гаагську конференцію 1899 року, що була скликана за ініціативою Росії. Й. В. Сталін, викриваючи цю конференцію, на якій проголошувався мир і здіймався фальшивий галас про скорочення озброєнь, назвав її «зразком нечуваного лицемірства буржуазної дипломатії, коли галасом і піснями про мир намагаються прикрити справу підготовки до нової війни» (Сталін, Твори, т. 7, стор. 274).

² Тобто російсько-японська війна, яка на той час була справді нечувано жахливою.

разні признаки чогось несамовільного, аж смішного в своїй жалкій безпомічності. Се вже не самодержець, не тїнь самодержця, навіть не труп самодержця, страшний іще своїм мертвецьким грізним обличчям, се манекен на царськїм престолі, лялька на пружинах, якими порушують незримі невловимі руки»¹. При читанні цієї Франкової характеристики Миколи II, мимовільно виникало питання: чи не пора російському народові позбутися нарешті цього манекена?

Поруч із розвінчанням нікчемності російського царя І. Франко гостро засуджує й ті основи, що на них спиралося самодержавство, той старий кріпосницький лозунг «самодержавіє, православіє і народність», який перетворився в завісу, за якою відбувається «генеральне обдирання і висисання землі руської». Що крилося за цими словами в часи панування Миколи II? Як і найреволюційніші російські борці з самодержавством, І. Франко розкрив глибоко реакційну антинародну службу цих «принципів» поліцейсько-бюрократичному апаратові. «І не думайте, — звертається І. Франко до своїх читачів, — щоб ті слова значили дійсно якісь принципи, яких би справді держалися ті, що нишпорять за параваном. Борони боже! Се лиш мальовані чучела, страховинні фігури на полотні. Всеволодна бюрократія потребує мати мальоване, полотняне самодержавіє, щоб *de facto*² сама могла держати державу в своїх руках і пастися її соками. Вона потребує лише фіктивного, мальованого, фарисейського православія, зведеного до абсурду і втопаного в болото, zdegradovanого до ролі слуги, поліцейського та шпіона душ, бо тільки таке православіє може давати санкцію всім її огидним заходам. А щодо народності, то й тут бюрократія, чіпляючися за доктрину про одну однушку державну народність, заходжується всіми силами коло того, щоб душити та гнобити недержавні народності, що одначе не перепиняє їй обдирати та отемнювати й ту саму державну народність»³.

Ми навмисне тут (і далі) наводимо просторі виписки з статті І. Франка, щоб показати не лише гостру революційну спрямованість його виступу проти росій-

¹ ЛНВ, 1904, т. XXVIII, стор. 145.

² Фактично.

³ ЛНВ, 1904, т. XXVIII, стор. 145—146.

ської реакції, але й ту велику емоційну силу Франкового розвінчання самодержавства та почуттів любові письменника до народної Росії, якими пройнята стаття «Подуви весни в Росії».

Одним з найжахливіших і найбезглуздіших вчинків царату і його бюрократії, здійснених під прикриттям цього «триединого» паравану «благонадежності» Франко вважає російсько-японську війну. Той режим, що згноїв «кілька генерацій найкращої російської інтелігенції в тюремних льохах та сибірських снігах», що довів «до нечуваного зубожіння, темноти та занепаду десятки мільйонів російського народу», як пише Франко в своїй нещадно викривальній статті, той царський режим виявив повну свою гнилизну й розклад в дні російсько-японської війни. Ось якими правдивими, сповненими болю за трудовий російський народ і ненависті до його душителів словами змальовує Франко тяжку картину російської дійсності: «...десятки тисяч неповинних людей, селян, робітників, інтелігентів накладають головами; мільйони і мільярди народного добра йдуть із димом, пропадають на дні моря, або розкрадаються тим ненажерливим хробаччям, що все і всюди тягнеться в хвості бюрократичної орди, як колись хмари галок супроводили татарську орду в її руїнних загонах. Ідуть удари за ударами, один тяжчий від другого. Вони помалу, але немилосердно відслонюють перед світом усю наготу, всю обридливу гнилизну російського режиму, всю безсумлінність, безтямність та бездарність головачів того режиму... Удар іде за ударом, а кожний обризканий ріками крові там, на далеких проклятих бойовищах; облитий морем сліз тут, на оголених із робітника та порятівника безмежних, але занедбаних, виссаних та вияловлених полях Росії»¹. Росія терпить поразку за поразкою, «незважаючи на геройську самопожертву російських вояків, офіцерів та генералів», — пише Франко і всією своєю статтею, що є криком болю серця письменника за братній російський народ, звертається до російської інтелігенції: чому вона мовчить, чому під час війни притихла, чому не бореться з царизмом?

Адже революційні традиції в Росії сильні, ад-

¹ ЛНВ, 1904, т. XXVIII, стор. 147

же ж передова російська інтелігенція протягом останнього півстоліття «серед ненастанних перешкод, нагінок та переслідувань з боку всевладного чиновництва... виконала цивілізаційну працю, гідну великого подиву. Вона сотворила одну в своїм роді літературу, в якій мов дорогі перлини (хоч і не все найчистішого блиску) ясніють імена Тургенева, Достоевського, Гончарова, Щедрина-Салтикова, Толстого, Писемського, Григоровича, Успенського, Гаршина, Короленка, Чехова, Горького та цілої плеяди менших талантів; поклала міцні підвалини під храм російської науки та публіцистики — вистане згадати імена Пипіна, Костомарова, Чернишевського, Добролюбова, Буслаєва, Веселовського, Мечнікова, Ковалевського, Менделєєва, Сеченова і багато інших; витворила цілий ряд інституцій наукових та культурних, опереджаючи декуди навіть Західну Європу (педагогія, спеціально жіноча освіта), сотворила живу, типову російську пресу (місячники, тижневики, дневники), яку навіть у найменше симпатичних її об'явах ціхує певна серйозність у відношенні до живої дійсності, охота до шукання глибших зв'язків між фактами та жива цікавість до живої сучасності та до насущних інтересів громади. *Та що найважливіше і найцікавіше — ся суспільність здобула собі за той час те, чого не мала до кримської війни — традицію не стільки опозиційної, скільки просто революційної боротьби*¹.

Розвінчуючи нерішучість ліберальної російської інтелігенції та вказуючи на славні традиції революційної боротьби, що їх виробила ціною самопожертви російська передова інтелігенція, Франко своєю статтею фактично закликав до революційної боротьби з самодержавством. Як і в своїй брошурі 1903 року «Що таке поступ?», так і в цій статті він гостро виступив проти евангельської доктрини Толстого «непротівлення злу насильством». Високо цінячи Толстого-художника, Франко розглядав проповідницьку його діяльність як шкідливу, спрямовану проти народу, проти прогресу, гальмуючу революційну боротьбу. «...Наука Толстого, — писав Франко в брошурі «Що таке поступ?», — зводиться на те, що, відсуваючи найліпших людей від

¹ ЛНВ, 1904, т. XXVIII, стор. 149. Курсив мій — О. Д.

діяльності і боротьби в глухі закамарки селянського життя, улегшує панування здириства та кривди і навіть виразно проповідує нібито євангельські слова «не противитися злему». Тимчасом простий розум каже, що із злом треба боротися, бо інакше воно буде рости і подужає нас»¹.

В статті «Подуви весни в Росії» Франко висловлює подібні думки про цю «найабсурднішу доктрину». Спрямувавши вістря розвінчання проти «толстовства», Франко таким чином наближався в оцінці цієї реакційної доктрини до найреволюційніших діячів Росії. Саме тоді гостру боротьбу проти Толстого-проповідника вів у статті «Заметки о мещанстве» М. Горький, і нищівно громив цю доктрину В. І. Ленін в своїх статтях про Л. Толстого.

І. Франко вважав, що саме в душі толстовської проповіді «непротівлення злу» була зроблена й заява Святополк-Мірського про «довір'я суспільності до уряду», яку підхопила російська ліберальна преса і оспівала, як подуви «весни». Своім розумінням і аналізом суті цієї «весни» І. Франко виявив справді високу революційну прозорливість та пильність: він розвінчав ліберальну «весну» як пусту фразу міністра, «вимушену фатальним положенням у Азії, фатальними відносинами внутрі, а потроха й дрожжю за власну шкіру»². Франко зовсім не сумнівався, що ця «весна» — це «під зиму суниці», що це фальшивий шум і що вірно роблять ті, які «волять — не без підстави — вважати сю весну тільки одним із судорожних відрухів того самого ошалілого чиновника, якому історична Неме́зда прикладає ніж до горла, а не жодним початком якоїсь дійсної нової ери»³. Своєю статтею Франко вказував трудящим, що царський уряд і новий міністр зробили цей крок з метою приглушити революційні настрої в країні, що «весна» розрахована на «блаженних віруючих, ану ж хтось із них зловиться на гачок»⁴.

А що принесла ця весна? «Ничего иль очень ма-

¹ І. Франко. Що таке поступ? Коломия, 1903, стор. 86—87.

² І. Франко. Подуви весни в Росії, ЛНВ, 1904, т. XXVIII, стор. 153.

³ Там же, стор. 152.

⁴ Там же.

ло», каже Франко словами Пушкіна. Уряд дозволив земцям балакати в ліберально-підцензурному дусі, зробив невеличкі поступки в пресі. «А поза тим, — пише Франко, — усе в Росії по-старому. «Політичних» арештують і гноять по тюрмах адміністраційним «порядком», заграничні газети замазують чорнилом, війсьсько стріляє на резервістів та робітників і ні про які гарантії свободи особи, думки, слова та коаліцій нічого не чувати»¹. Всією своєю статтею Франко викриває лібералів, говорить, щоб російський народ не здавав їм позицій, висловлює глибоке розуміння реакційної суті урядового лібералізму, з сарказмом заявляючи, що ця весна «потриває лише до нових віників», що вона незабаром «переміниться в правдиву, нічим не замасковану сніговийницю».

В одній із своїх наступних статей — «Ювілей Івана Левицького (Нечуя)», написаній на початку 1905 року, І. Франко ще раз відзначив, що «дивоглядна російська весна» дала можливість лише погратися ілюзіями, але зовсім не поправила становища і не дала ніякої запоруки кращого майбутнього².

Всім ходом своєї гостро засуджуючої самодержавство й ліберальні кола статті «Подуви весни в Росії» Франко підводить читача до думки, що Росія стоїть напередодні інших подій, що не мають нічого спільного

¹ І. Франко. Подуви весни в Росії, ЛНВ, 1904, т. XXVIII, стор. 168. Подібну до Франкової картини самодержавної Росії малювала і більшовицька прокламація від 6. XI. 1904 року: «Россия — страна безраздельного господства административно-полицейского произвола. Рабочее движение встречает в ответ только казацкую нагайку, тюрьму или солдатскую пулю; из деревни доносится свист розги, повсюду ведется травля евреев, армян, финляндцев, поляков... Убийства и насилия производились под покровом глубокой канцелярской тайны.

«От молдаванов аж до финов...
На всех языках все молчит,
Бо благоденствует»,

читаємо в більшовицькій листівці (див. «Листовки петербургских большевиков 1902—1917, т. 1, ОГИЗ, 1939, стор. 132—133). Наряду земських діячів, дозволена урядом, прокламація назвала жалюгідною поступкою.

Подібність змісту більшовицької листівки і статті І. Франка є ще одним доказом глибокої революційності останнього напередодні подій 1905 р. в Росії.

² Див. ЛНВ, 1905, т. XXIX, стор. 36.

з облудною ліберальною «весною». Франко повністю солідаризується з передовою буржуазною пресою Європи в тому, що Росія 1904 року «стоїть перед надзвичайними задачами, яким не дадуть ради звичайні люди. Нові міністри говорять гарно і нова мітла замітає добре; але щоб вичистити Авгієву стайню—на це треба не лише нової мітли, але надто ще й Гераклевих кулаків».

Справжнім Гераклом Франко вважав трудовий російський народ, який не піде на виверти і хитрощі лібералів та уряду, а виступить на боротьбу за свою свободу. Революційний письменник у своїй статті закликає його до боротьби з самодержавством, заявляючи російському народові, що саме наступив той час, «коли ти мільйонами голосів і мільйонами рук повинен висловляти день у день *своє недовір'я* до тих своїх катів, своє обурення на них, коли весь цивілізований світ жде від тебе першого справді мужнього, рішучого «*sic volo!*» (хочу так!)¹. Виступаючи від імені українських трудящих, Франко в цій же статті заявив, що разом з російським народом на боротьбу з самодержавством мусять виступити й ті ⁹/₁₀ українського народу, які перебувають у складі Росії; як і росіяни, вони «мусять брати участь у боротьбі за людське та горожанське відродження Росії»².

Докори Івана Франка в статті «Подуви весни в Росії» російській інтелігенції за те, що вона нібито стихла перед розгнужаною сваволею царату, можна пояснити тим, що він не був глибоко обізнаний з становищем революційного руху в Росії, зокрема з революційною діяльністю геніального вождя пролетаріату В. І. Леніна, який створив марксистську партію нового типу, яка очолила боротьбу з російським самодержавством. Видатною своєю книгою «Крок вперед, два кроки назад», що з'явилася в 1904 році, В. І. Ленін заклав організаційні основи цієї партії. Очевидно, І. Франко не був знайомий ні з організаційною роботою В. І. Леніна, ні з його книгою в час написання своєї статті.

В цілому ж своєю оцінкою внутрішнього становища Росії в 1904 році, вірним революційним прогнозом

¹ ЛНВ, т. XXVIII, стор. 157. Підкресл. І. Франка.

² Там же.

щодо майбутнього ліберальної «весни» і заклик до боротьби з царизмом в статті «Подуви весни в Росії» Франко об'єктивно наближався до найреволюційніших сил російського народу, очолюваних В. І. Леніним. Про це говорить хоч би те, що в критиці російської ліберальної «весни» Франко подекуди майже перегукується з гострою викривальною характеристикою політики царату, зробленою В. І. Леніним в статті 1904 р. «Земська кампанія і план «Искры». «Заграючи з земством, — писав у цій статті В. І. Ленін, — роблячи мізерні поступки земству, уряд адже ще абсолютно нічого не уступив фактично народові, уряд ще цілком і цілком може вернутися до реакції (вірніше, продовжити реакцію), як бувало на Русі десятки і сотні разів після скороминущих ліберальних подувів того чи іншого самодержця. Саме в такий момент загравання з земством, відводу очей народові, заколисуння його пустими словечками треба особливо остерігатися лисячого хвоста, особливо настійно нагадувати, що ворог ще не зломлений, особливо енергійно закликати до продовження і подесятеріння боротьби з ворогом...»¹.

Великою заслугою видатного сина українського народу І. Франка було те, що він своєю статтею допомагав трудящим зрозуміти справжній характер «ліберальних подувів» у Росії, побачити цей «лисячий хвіст». Його стаття «Подуви весни в Росії» служила справі першої російської революції.

* * *

Кінець 1904 року, незважаючи на ліберальні заяви уряду, позначився в Росії новою хвилею страйків і виступів робітників. Пожвавився робітничий рух на окраїнах імперії. Це наростання революційних подій в Росії не могло не впливати на стан боротьби трудящих суміжних з Росією земель. Зокрема, напередодні 1905 року посилювались виступи трудящих Галичини проти «своїх», українських та іноземних гнобителів. Все частіше і частіше виникали страйки в містах і селах.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 7, стор. 452.

Радикальна газета «Новий громадський голос», що виходила у Львові, все більше і більше уваги віддає інформації про страйки в Галичині, зокрема в Бориславі, вітаючи їх, та описові революційних подій в Росії, з яких газета робила висновок, що незабаром буде знесене самодержавство і в Росії настане новий, кращий лад.

Під впливом нових подій, що були виявом піднесення активності галицьких трудящих мас, Франко фактично знову включається в роботу радикальної партії, від якої він був відійшов у 1898 році. На з'їзді радикальної партії в листопаді 1904 року він ставить питання про її реорганізацію. Створений з цією метою Комітет, в який входив також І. Франко і брав участь у виробленні програми, зібрався в кінці грудня 1904 року і вирішив, що існування радикальної партії, яка б активно дбала про усунення всякого визиску та про рівність, є кінцевою потребою; «що з огляду на теперішню хвилю і на її пекучі потреби являється невідклична потреба приступити до завзятої праці коло усвідомлення та організації мас робочого українсько-руського народу по селах і містах»¹, що необхідно видавати радикальну газету, яка б керувала радикальним рухом.

Такою газетою був «Новий громадський голос». В першому його номері з'явилась революційна казка І. Франка «Будяки»; а в № 9 — стаття «Максим Горький».

Казка «Будяки» І. Франка є також наслідком впливу на письменника революційної ситуації в Росії та широкого розгортання боротьби трудящих в Австрії, зокрема в Галичині. В цій казці Франко висловив в алегоричній художній формі свій революційний погляд на необхідність знищення самої капіталістичної системи, на потребу повалення самодержавного ладу, коли йдеться про Росію, чи конституційно-монархічного, коли — про Австрію. Своєю казкою він виступив проти реформістських шляхів боротьби, а також проти тероризму, що почали набирати розмаху в ті роки. Матеріалістично розуміючи історичний процес, Франко знав, що знищення окремих високопоставлених осіб не при-

¹ «Новий громадський голос», І. І. 1905, ч. І, стор. 1.

несе жодних змін в житті народу, що таким шляхом не можна домогтися знищення соціального і національного гніту.

Вбивства в Росії Плеве, Бобрикова, астраханського губернатора, про що згадує Франко в статті «Подуви весни в Росії», стремління національно-демократичної партії в Галичині стати на шлях «нелегальної організації для систематичних злочинів», процвітання зрадництва і брехні, — все це були ті безпосередні поштовхи, які спонукали письменника виступити з суспільно-філософською казкою «Будяки».

Зміст цього надзвичайно лаконічного і в той же час ідейно місткого твору такий:

Учень, безпосередньо познайомившись з життям в капіталістичних умовах, побачив з жахом, як широко панує фарисейство, брехня, злоба і нещирість. Обурений, він повернувся до свого вчителя й розповідає йому про «політиків, що на народних зборах розпливалися, буцімто готові йти на муки за народ, а зараз потім програвали в карти тисячі і благали кредиту у ворогів того народу», про «газетярів, що в своїх газетах кидали громи на хрунів та донощиків і самі зараз же доносили ворогам», про «учителів, що перед молодіжжю опльовували й гидили науку і лаяли саму ту молодіж», розповідає про «духовних, що... проводили ночі за картами та пиятикою», і всіх тих, що «один одного рад би в ложці води втопити, по кавалочку розщипати, а прилюдно кличуть до згоди та малюють благодатні едності»¹. (Нагадаємо, що в час написання «Будяків» у Росії ініціатори ліберальної «весни» саме закликали до довір'я урядові, до згоди з ним; а в Галичині якраз знову посилюлись поклики різних буржуазно-націоналістичних і шовіністичних елементів та партій до об'єднання, — цілком очевидно — проти революційних сил народу).

Як відповідь на незадоволення свого учня таким станом суспільного життя, де так багато несправедливості й паразитизму, вчитель розповідає йому свій спогад про будяки.

Була простора, поросла зеленою шовковистою травою громадська толока. Та згодом на ній з'явилися

¹ *І. Франко*, Твори в 20 томах, т. IV, К., 1950, стор. 323—324.

будяки, ці «узброєні пакісники рстинного царства», під широким колючим листям яких «нидіє м'яка травка, щезають біленькі очка маргариток, навіть тверді бадильці пахучого кмину мусили уступати перед тими гордими і в своїй шпичкастій зброї недоступними галапасами»¹. Будяки ці росли й розросталися, немов грозячи забрати всю землю від хліборобів. Їх і косили не раз, але наростали нові й займали толоку, душачи траву.

І раптом, через кілька років, розповідає вчитель, будяки минулися. «Поліття на них не стало. Тоді були мокрі роки, а надто пониже толоки пан хотів було поставити млин та загатив річку. От, мабуть, земля на толоці нассалася вогкості, а ті галапаси, видно, злюбили собі та й кинулися рости. А по кількох роках гать вирвало, річка поменшала, земля просохла, і їм не стало поліття. І вивелися»².

Кінцівка казки розкриває суспільно-філософське значення цієї картини, виявляє її гостру революційну спрямованість:

«Ученик глядів на учителя якимись непевними очима.

— То ніби що? Чекати, аж лихо само мине?

— А не забувай про греблю, про ту греблю, що спиняє своерідний біг ріки, що задержує гнилизну і застій і сприяє ростові будяка! *Греблю, синку, греблю треба розірвати!* Ти бачиш об'яви гнилизни й застою, а недобачив причини, яку треба усунути!

— Розумію тебе! — мовив ученик, зриваючися з місця. — Іду і робитиму, що зможу»³.

Думка письменника ясна — треба зірвати греблю, а не скошувати будяки, що неалегоричною мовою означало: боротьбу слід вести не проти осіб, а проти цілого несправедливого суспільного ладу, що породжує експлуататорів, зрадників і різних народних п'явок, що затримує суспільний прогрес. Казкою «Будяки» Франко вказував напрям, в якому повинні скеровувати свою роботу передова інтелігенція і трудящі маси — робити все можливе для знищення першопричини суспіль-

¹ І. Франко. Твори в 20 томах, т. IV, К., 1950, стор. 325.

² Там же, стор. 326.

³ Там же, стор. 327. Курсив мій — О. Д.

ної несправедливості — самого ладу. В Росії в час написання цієї казки І. Франком це питання вже стало на чергу дня. І своїм нещадним показом гнилизни російського самодержавства в статті «Подуви весни в Росії» та закликком повалити його, що прямо прозвучав в тій же статті і посередньо та алегорично — в казці «Будяки», І. Франко приєднував свій голос до голосу найреволюційніших сил Росії.

Характерно, що своїми художніми алегоричними образами паразитів-будяків, які душать м'яку траву, зростаючи на сирому ґрунті, своїм покликком нищити не будяки, а греблю, І. Франко перегукується з деякими горьковськими образами, з поширеними викривальними образами російських революційних листівок. Для ствердження цього ідейно-художнього переключення наведемо хоч би уривок з більшовицької прокламації від 15 липня 1904 року, написаної з приводу вбивства російського міністра внутрішніх справ Плеве:

«Плеве нет. Отрублена у гидры одна голова, но есть еще девяносто девять. Головы новых защитников самодержавия растут из гнилого болота обывательской тупости, из тины темноты и невежества.

Плеве убит, но система жива... ничего с убийством Плеве не изменилось. И не изменится. Потому что самодержавный порядок не убит и убить его отдельными террористическими актами нельзя. Революция, восстание рабочих масс — только это одно в силах смести самодержавие»¹.

І. Франко, щоправда, не піднявся в своїй казці до прямого заклику революційним шляхом змести всю державну тодішню систему (чи то в Росії, чи в Австрії), але розуміння необхідності знищити її є його визначним революційним досягненням, тим більше в період наростання революційних подій.

Такий, на наш погляд, ідейний і суспільно-філософський зміст казки І. Франка «Будяки», що своєрідно ввібрала в себе дух передреволюційного 1904 р.

Деякі дослідники розкривають алегорію цієї казки далеко вужче, вважаючи, що в образі будяків письменник уособив польську шляхту, яка ссе соки із галицьких

¹ Листовки петербургских большевиков 1902—1917, т. I, Огиз, 1939, стор. 129.

трудящих, а в образі греблі втілена австро-угорська державна система. Таке витлумачення казки йде в значній мірі по аналогії до розкриття твору Франка 1883 р. «Меморандум будяків», де справді в будячській «Посполитій Речі» від Балтики до Чорномор'я Франко розвінчав мрії польської шляхти про відновлення старої Польщі «від моря до моря». Але аналогія, як писав В. І. Ленін, не є доказ. До того ж, в самій казці «Будяки» Франко і словом не натякнув, що йдеться про польську шляхту.

Очевидно, було б помилково і занадто прямолінійно розуміти, що в «Будяках» маємо пряму алегорію до російських подій 1904 року. Проте певний поштовх до написання І. Франком цієї казки-алегорії вони, без сумніву, дали, — вже хоч би тим, що твердо поставили на чергу дня питання про знищення самодержавного ладу.

* * *

Загострення соціальної боротьби, піднесення політичної активності селян і робітників Галичини, про що особливо переконливо свідчили такі події, як восьмитисячний страйк бориславських робітників влітку 1904 року та ряд селянських виступів, велика увага галицьких трудящих і передової інтелігенції до революційних виступів російського пролетаріату і солідаризація з ним — все це серйозно непокоїло і лякало галицьких реакціонерів. Буржуазні націоналісти, клерикали та різні опортуністичні партії почали вишукувати нові шляхи і засоби для затуманення свідомості трудящих і відвернення їх від революційного руху. Особливу активність проявили в цьому церковники. Нововисвячений митрополит Андрій Шептицький, один із главарів найреакційнішої пануючої кліки в Галичині, виступив в 1904 році з своїм «пастирським посланієм» — «О квестії соціальной», де давав вказівки духовенству пропагувати серед трудящих думки про недопустимість з точки зору віри «борби з властю», що соціальне питання слід вирішувати на основі «божеської справедливості» і т. д. Виступаючи з отруйними демагогічними закличками до соціального спокою, до абстрактної справедливості, до покори владі і з ненавистю заперечу-

чуючи теорію соціалізму, митрополит своїм «посланиєм» намагався вставити палку в колесо революційного руху в Галичині. Та йому відразу ж дісталосся по нечистих руках.

Негайно ж після появи «послання» А. Шептицького І. Франко виступив проти нього з гострою викривальною статтею «Соціальна акція, соціальне питання і соціалізм». Ще в 1900 році письменник ясно заявляв, що «соціальний супокій — се найкраща гарантія для п'явок — висисати їх жертви»¹. В 1904 році в згаданій статті він фактично продовжив цю думку, кажучи, що рецепти митрополита загоїти соціальні рани шляхом етичним, який спирається на «понятті якоїсь беззглядної і стислої справедливості поза гробом», є застарілі на цілі століття, що в умовах початку ХХ віку вони є наскрізь реакційними, демагогічними, ворожими інтересам народу, який прагне до усунення соціальної нерівності. І. Франко розбиває облудні і брехливі наклепи А. Шептицького на теорію соціалізму і показує, спираючись на критику Марксом капіталізму, що прагнення соціалістів знищити соціальну нерівність ґрунтуються на знанні законів суспільного розвитку, на прямому запереченні абсурдних релігійних догматів про незмінність, вічність нерівностей в суспільстві, нібито «наказаних самим богом», про що плів з контрреволюційним замислом у своєму «посланні» галицький митрополит.

Полемічна стаття І. Франка проти реакційної пропаганди А. Шептицького, як і тогочасна наукова праця «Поема про сотворення світу», спрямована проти тих, що «хочуть своїми реверендами закрити сонце»², були так само викликані революційною ситуацією і служили справі розгортання революційного руху трудящих Галичини, який посилювався в зв'язку з революційними подіями в Росії.

¹ ЛНВ, 1900, т. XII, стор. 5—6.

² Ось що писав один з кореспондентів газети «Новий громадський голос» про дію праці І. Франка «Поема про сотворення світу» на деяких попів: «...наш піп Данилович... 25 січня на проповіді в церкві так накинувся на Франка за його «Поему про сотворення світу» і так дорікав йому неучтвом, що всім присутнім аж недобре робилося. Видно, дуже сильна мусить бути Франкова табака, коли аж в церкві мусив від неї наш отчяк пчихати». (№ 7 за 1905 р.).

В 1905 р. І. Франко в статті «Містифікація чи ідіотизм?» продовжив викриття католицької реакції, що разом з українськими буржуазними націоналістами замовчувала і спотворювала революційні поезії Шевченка.

IV

Піднесення робітничого руху в Росії, посилення антивоєнних настроїв серед народу, розгубленість уряду, що терпів поразки у війні і не в силі був ліберальними обіцянками спинити незадоволення і протесту широких мас, — все це свідчило, що вже в 1904 році Росія вступила в смугу глибокої революційної кризи.

Події 9-го січня 1905 року означали початок революційної бурі. Розстрілюючи в цей день мирну демонстрацію трудящих Петербурга, царський уряд надіявся залякати трудящі маси робітників і селян та загальмувати революційний рух у країні. Але ці сподівання царизму не здійснились, — він розстріляв віру народу в себе. У відповідь на «криваву неділю» по всій Росії розпочалась страйкова боротьба. За робітничим класом виступали селяни, протестувала студентська молодь, стала на боротьбу з царатом передова інтелігенція.

«В підтримку російського народу, з протестом проти кривавих злочинів царату виступили міжнародний пролетаріат, прогресивні суспільні діячі в капіталістичних країнах Заходу»¹. В Галичині з словами солідарності російській революції і протесту проти самодержавства виступали робітники й селяни на своїх демонстраціях і мітингах, а також передова інтелігенція, яку очолював І. Франко. Газета радикальної партії «Новий громадський голос», де співробітничав тоді І. Франко, вже в першому січневому номері 1905 року (в тому, де була вміщена казка І. Франка «Будяки») писала, звертаючись до російських робітників: «В Росії і в цілм світі не може бути ніякої зміни на ліпше, доки ті, котрим зле, просять своїх панів про

¹ П'ятдесят років першої російської революції (тези). Газета «Радянська Україна», 22 січня 1955 року.

поліпшення своєї долі. Не просіть, а *беріть самі*, — підкреслювала газета, — а тоді певне будете мати все, чого вам треба. І в Росії і всюди інде народ мусить собі сам узяти, чого йому треба, а доки буде лише просити, доти будуть усі над ним збиткуватися...», робила висновок передова галицька газета напередодні петербурзької «кривавої неділі», ніби перегукуючись з революційним горьковським «візьми справедливість сам», зверненням до пролетаріату Росії ще задовго перед революцією 1905 року в згаданому творі «Перед лицом Життя».

В наступних номерах «Новий громадський голос» дає широкий опис розгортання революції в Росії, розповідає про страйки в Баку, Петербурзі, Москві, Севастополі, Вільно, Києві та інших містах, детально описує події 9 січня. Австрійська цензура конфіскує цілі уривки статей, де з захопленням описується, як «в цілій Росії кипить», як робітники борються за повалення самодержавства, як революціонується селянство. В газеті раз у раз з'являються відозви з протестами проти війни, проти царату. 23 лютого «Новий громадський голос» друкує статтю І. Франка «Максим Горький», в якій український революційний письменник виступає з пристрасним захистом Максима Горького перед царськими сатрапами.

Як відомо, М. Горький у відповідь на криваву розправу царату з мирною демонстрацією трудящих Петербурга написав відозву «До всіх російських громадян і громадської думки європейських держав», в якій закликав до «негайної впертої і дружної боротьби проти самодержавства». За це Максим Горький був ув'язнений в Петропавловську фортецю. На захист великого сина російського народу Максима Горького і підніс свій голос І. Франко. Такий же голос обурення поведінкою царату відносно М. Горького подали тоді й інші українські демократичні письменники — М. Коцюбинський та Леся Українка.

«Очі всього освіченого світу, всіх свободолюбних людей звернені тепер на російську столицю», — писав І. Франко в своїй статті, — і зокрема звернені «на те прокляте місце (Петропавловську фортецю. — *О. Д.*), бо в його мурах сидить і мучиться знов один із світочів російського народу, одна з оздоб російського

письменства — Максим Горький»¹. В тій фортеці, нагадував Франко, сиділи свого часу Т. Шевченко, М. Чернишевський, Михайлов та багато інших борців, які «мостили дорогу теперішньому масовому рухові». Характеризуючи діяльність і світогляд Максима Горького, І. Франко бачить в його особі справжнього борця за інтереси народу, в творчості якого чимраз голосніше звучав «гарячий поклик до боротьби з теперішніми гнилими порядками в Росії». В цьому, пише Франко, і є головна причина його ув'язнення. Український письменник-революціонер вимагає звільнення хворого Горького з фортеці, де він перебуває під загрозою смерті. І. Франко надзвичайно високо оцінює авторитет М. Горького в Росії, його популярність серед російського народу. І тому він пише, що смерть Горького «у тій казематі долила б оливи до вогню, що тепер бухає в Росії, і, позбавляючи Росію одного з її вільних світочів, була би може тою іскрою, що запалює велику пожежу народного бунту».²

Поряд з цією полум'яною статтею І. Франка «Новий громадський голос», очевидно за його ж ініціативою, вміщує уривок з листа передової російської інтелігенції до солдатів і офіцерів, автором якого вважався М. Горький. Цей лист закликав військо перейти на бік революції і не стріляти в братів та сестер. В газеті він друкувався під заголовком «Лист М. Горького до війська»³.

Стаття І. Франка «Максим Горький» поклала початок його бойовим відгукам безпосередньо на події першої російської революції. Велика глибина і сила цієї статті, як і наступних статей І. Франка, пройнятих духом революційних подій 1905 року в Росії, була наслідком тісних попередніх зв'язків письменника з передовою Росією, результатом його невинних довголітніх симпатій до російського революційного руху.

В той час, коли буржуазно-націоналістичні партії і діячі Галичини докладали в 1905 році всіх зусиль, щоб відвернути увагу трудящих від революційних подій

¹ «Новий громадський голос», 1905, № 9.

² Там же.

³ Повний текст цього листа подала тоді українською мовою львівська ліва буржуазна газета «Вольне слово» в № 8 за 11 лютого, 1905 р.

в Росії і від революційного руху, розпалюючи під прикриттям революційних лозунгів міжнаціональну ворожнечу, в той час, як москвофіли і клерикали Галичини виступили із захистом російського самодержавства та австрійської монархії, проти ненависної їм російської революції, — в той час, як завжди незламний і мужній Каменяр Іван Франко, висловлюючи почуття галицьких трудящих і передової інтелігенції, палко вітає першу російську революцію. Вслід за статтею «Максим Горький» він пише статті «Сухий пень», «Отвертий лист до галицько-української молодіжі», «Щирість тону і щирість переконань» (вона вийшла відразу ж і окремо під заголовком «Ідеї» й «ідеали» галицької москвофільської молодіжі), рецензію «Нова історія російської літератури», перекладає вірші, що відображають російські події, пише величезну поему «Мойсей», виступає на вічах¹, активно впливає на газету «Новий громадський голос», плекає намір написати роботи про Гайдамаччину та Коліївщину, — і вся ця його публіцистична, письменницька і громадсько-політична діяльність 1905 року сповнена радісним сприйняттям першої російської революції, з якою він впевнено пов'язує свої надії на соціальне й національне визволення та на возз'єднання українського народу. На Наддніпрянській Україні подібну роботу проводили інші письменники-реалісти — П. Мирний, Леся Українка, М. Коцюбинський, А. Тесленко та ін., які також зв'язували свою творчість з революційним народом, прагнучи своїм художнім словом гаряче відгукнутися на події 1905 року і внести свою посильну долю в справу боротьби народу за краще життя.

Виступаючи пліч-о-пліч із передовими діячами дожовтневої української культури, оточений революційною галицькою молоддю, І. Франко почував себе не одинаком, а членом великої когорти борців за інтереси трудящих. І це почуття додавало йому енергії для його багатогранної праці в період 1905—1907 рр.

«Дожили ми великих, переломових подій, — захоплено писав І. Франко про ці роки. — Те, що наповняло

¹ Інформацію про один з таких виступів І. Франка 5 квітня 1906 р. в Тернополі подала газета «Новий громадський голос» (№ 16, стор. 122—123).

наші серця тугою і завистю при читанні подій таких бурливих літ, як 1789 або 1848, тепер на наших очах. І не то що на наших очах: бурлива хвиля історії захопає нас самих...

Схід Європи, а в тім комплексі також наша Україна, переживає тепер *весняну добу*, коли тріскає крига абсолютизму та деспотизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг і нових форм діяльності, коли невимовне горе, вдіяне народам дотеперішнім режимом, порушило найширші верстви і найглибші інстинкти людської душі до боротьби, якої результатом мусить бути повний перестрій зразу державного, а далі й громадського, соціального порядку Росії, а в тім комплексі й України»¹.

Не ту ліберальну «весну» — «брехливу, фарисейську, оперту на пустім слові і здмухнену одним словом»², а революційну боротьбу російського народу проти самодержавства назвав І. Франко справжньою весняною добою для народної України і Росії. Матеріалістично розуміючи історію, як «не історію героїв, а історію масових рухів і перемін»³, він був певний, що коли проти самодержавства виступили маси, воно рано чи пізно мусить упасти. І. Франко бачив, що революція 1905 року в Росії має буржуазний характер, що наступник абсолютизму в Росії — «то не жаден таємний незнайомий, не жаден сфінкс із закритим лицем. Він давно відомий і виразно зазначив свою фізіономію вже в дотеперішній історії Росії: се буде лібералізм капіталістичного складу»⁴. Незважаючи на те, що російська буржуазія, як писав Франко, виявляє вже в час революційних подій небезпечні для трудящих риси і виявить їх потім, прийшовши до влади, все ж вона порівняно з самодержавством принесе вільніші форми життя в Росії, а отже, і на Україні.

Проте історичної специфіки російської буржуазно-демократичної революції, що відбувалася в епоху імперіалізму, І. Франко не розумів. Він розглядав її за

¹ І. Франко, Отвертий лист до галицько-української молодіжі, ЛНВ, 1905, т. XXX, стор. 11.

² І. Франко, Сухий пенъ, ЛНВ, 1905, т. XXXIX, стор. 87.

³ І. Франко, Отвертий лист... ЛНВ, 1905, т. XXX стор. 11.

⁴ Там же, стор. 12.

аналогією до попередніх буржуазних революцій в Західній Європі.

Вперше в історії питання про своєрідність буржуазно-демократичної революції в період імперіалізму, про її рушійні сили і перспективи розробив тільки В. І. Ленін.

І. Франко був знайомий з усім ходом першої російської революції. Газета «Новий громадський голос» детально і з глибокою солідарністю описувала всі події російського революційного руху. На очах письменника у Львові 1 Травня відбувся п'ятнадцятитисячний мітинг робітників, які гучними оплесками вітали резолюцію з висловом симпатії і солідарності робітникам Росії. Над демонстрацією, як розповідав «Новий громадський голос», плив траурний прапор з словами «Слава погибшим — смерть царатові».

Коли під тиском мас цар звернувся до міністра Булігіна, щоб той почав підготовку до скликання наради представників народу в державних справах, І. Франко відразу ж відзначив, що «тому царському рескриптові не можна признавати серйозного значення, але й се також симптом упадку самодержавства»¹. Коли ж через кілька місяців після цього насмерть наляканий цар виступив із обіцянкою маніфесту, газета «Новий громадський голос», ніби розвиваючи це Франкове викриття дій царату, писала, що таким чином «цар людей дурить», що вірити йому не можна. З особливим захопленням писала газета про осінні революційні події 1905 року. Щоб дати уявлення читачам «Нового громадського голосу» про розмах селянських повстань в Росії (а ця газета в основному розраховувала на селянство), І. Франко віднаходить і перекладає найвідповідніший для цього вірш чеського поета Яна Махара «Постіл в Росії», де порівнюються ці повстання до руху під керівництвом С. Разіна і О. Пугачова.

Вже сорок літ, як із народа
кріпацькі скинено кайдани;
пощо ж нам, царю, та свобода,
коли чим жити нам не стане?
Панове п'ють, учтують сито,
не дбаючи на гнів господній,

¹ І. Франко, Отвертий лист... ЛНВ, 1905, т. XXX, стор. 12.

ми жнем для них і сієм жито,
самі все голі і голодні.

Чи ж вічно нужда та слезава
тягтися мусить в наші тропи?
Ні, ми жадаєм свого права,
ми бідні, темні, чорні хлопи.
А як ще й тепер над нами
ясніше сонце не засяє,
то ми змолотим вас ціпами
так, що й пан біг вас не пізнає!»

Таким то співом скрізь лунає
тепер російська земляка,
і кожний в співі тім пізнає
Степана нуту та Омелька.

Увага І. Франка до перекладу саме таких творів, уривок одного з яких ми навели, показує, наскільки сильно його притягали події першої російської революції. Вже в 1904 році під впливом активізації робітничих виступів, за ініціативою і під редакцією І. Франка виходить вперше українською мовою твір про робітників Франції — «Жерміналь» Е. Золя. В 1905 році Франко популяризує цей твір, оцінюючи його надзвичайно високо за той «грандіозний малюнок робітничого життя сучасної Франції, де не бракує жодного тону, жодного кольору, від болота та сірої буденщини аж до ярих поблисків пожежі та високих поривів правдивого геройства»¹. І твори самого І. Франка, сповнені духом революційної боротьби, в 1905—1906 рр. набирають справді широкої популярності, друкуються у багатьох прогресивних газетах і журналах. Особливо це стосується «Вічного революціонера», «Каменярів» і бадьорих «Веснянок», які, хоч і були створені поетом ще в 80-х роках ХІХ віку, своїм пафосом боротьби за новий суспільний лад якнайкраще відповідали духові саме події 1905 року. Не випадково деякі з цих його творів були в часи першої російської революції передруковані в пресі Наддніпрянської України і навіть в Москві. В Галичині, крім ряду українських прогресивних газет, вірш І. Франка «Каменярі» з'явився в додатку до прогресивного на той час російського журналу «Живая мысль» серед революційних віршів російських поетів 60-х—80-х років,

¹ ЛНВ, 1905, т. XXIX, стор. 143.

поруч із поезіями «Светаёт, товарищ» Омудевського, «Трудящемуся брату» і «Честным порывам дай силу свободную» Сурикова, «Вперед, друзья, скорей за дело» М. Шелгунова тощо. Таким чином, не тільки публіцистична, але й художня творчість І. Франка служила справі революційної боротьби, що розгорнулась в Росії і під впливом російської буржуазно-демократичної революції в суміжних з Росією землях, зокрема в Галичині.

Першу російську революцію І. Франко розглядав як виключно важливу історичну подію для всього українського народу. На основі глибокого усвідомлення історичного досвіду він робив висновок, що майбутнє українського народу, який «колись добровільно прилучився до Росії» (про це письменник ще раз нагадав саме в 1905 році), нерозривно пов'язане з долею старшого брата — російського народу.

Розгортання національно-визвольної боротьби на Україні та в інших національних окраїнах Росії було виявом, невід'ємною частиною загальноросійського революційного руху. В 1905 р. розпочались масові виступи українського народу проти соціального і національного гніту; революційно настроєні робітники і селяни наполегливо вимагали знищення всіх царських законів, які були спрямовані на придушення української культури, забороняли українську мову. Цю боротьбу українських трудящих активно підтримувала передова інтелігенція, а також російський пролетаріат, який відстоював право націй на самовизначення і боровся проти великодержавно-шовіністичної політики царського уряду.

Одним з перших організаторів боротьби за скасування царських законів 1876 та 1881 рр. про українську мову виступив передовий український письменник Михайло Коцюбинський. Вже в своїй промові на зборах Чернігівської публічної бібліотеки 9 січня 1905 року він вимагав повної свободи друку для творів, незалежно від того, якою мовою вони написані. Такі голоси звучали по всій Наддніпрянській Україні.

В Галичині з гострим протестом проти заборони українського слова виступив тоді ж І. Франко. В статті «Сухий пень» він назвав указ 1876 року «соромною плямою» на російському урядові, який «у себе дома

відгородив 25 мільйонів людей неперелазним муром від джерела культури, яким є рідна мова»¹. В цій своїй статті письменник знову і знову розвінчує політику царату, зокрема політику Олександра II, якого оспівували російські офіційні історики, як «царя-визволителя». «Хто ще знає, — писав І. Франко, — що переважить на вазі історії: чи знесення кріпацтва та реформи, dokonані Олександром II, чи ті страшні рани, нечувані спустошення в рядах російської інтелігенції, в найкращому цвіті російських націй, якими зазначили себе останні десятиліття його панування. Історія тої новочасної оприччини, зорганізованої під оком царя-освободителя, ще не написана і не швидко буде написана; але в її страховища ми вже тепер можемо заглядати з жахом, як у Дантове пекло, і можемо зміркувати, що могло вирости в такому пеклі...

А в числі мучеників, каторжників, кайданників, засуджених без суду, адміністративним порядком, гонених без цілі, без глузду, ми бачимо цілий один народ..., що ніякою спеціальною провинною, ніяким злочинном не дав причини до такого тяжкого засуду, який упав на нього в р. 1876»².

Своїм викриттям політики Олександра II І. Франко одночасно викривав царат взагалі і царя Миколу II зокрема, що нічого не зробив для ліквідації тієї соромної плями, а навпаки, і далі переслідував українську мову й культуру. І. Франко вважає указ 1876 року злочинном, що робився протягом 30 років, і гостро докоряє російським конституціоналістам і лібералам, які роздмухували в кінці 1904 р. фарисейську «весну», за те, що вони жодного слова не сказали на захист української мови й культури. Показуючи вороже ставлення до цього питання ініціатора ліберальної «весни» Святополк-Мірського і редактора закордонного органу конституціоналістів «Освобождение» Струве, І. Франко тим самим гостро розвінчував шовінізм російської ліберальної буржуазії і тих «легальних марксистів», що згодом, після революції 1905 року, скотилися до чорносотенного націоналізму.

Щоправда, І. Франко даремно в запалі розвінчання

¹ ЛНВ, 1905, т. XXIX, стор. 85.

² Там же, стор. 86.

цих реакційних виступів проти українського слова узагальнив їх, як точку зору всієї російської суспільності. Насправді, це була точка зору офіційної частини суспільності — поліцейсько-бюрократичної, але існувала й інша — народна, яку висловлювала передова російська інтелігенція. І про неї дуже добре знав І. Франко, який в ряді своїх попередніх статей, а також в листі до О. Пипіна в 1903 році підкреслив, що передова Росія завжди стояла на захисті українського народу і його культури. В 1905 році це яскраво виявилось на петербурзькому з'їзді журналістів і письменників, які в своїй заяві вказали на необхідність надати «українському народові загальнолюдське право — мати пресу на рідній мові». Найповніше точку зору найпередовішого класу російської суспільності — пролетаріату висловлювали більшовики, відстоюючи право націй на самовизначення. Про це Франко не говорить у своїй статті, що призводить її до односторонності.

Проте основної мети — гостро розвінчати російський царат, як душителя української культури, І. Франко у своїй статті «Сухий пень» досягнув. Навівши текст меморіалу з 1880 р. київського губернатора Дондукова-Корсакова, де відстоювалось «раз навсегда бесповоротно» рішення про недопущення української мови до жодних громадянських прав, письменник характеризує і цей матеріал, і ставлення до української мови пана Струве і міністра Святополк-Мірського як вияви все того ж тупого реакційного духу щедринського Угрюм-Бурчєєва, що, «бачачи ріку, яка пливе туди, де по його плану повинно бути поле, в тупій злості кричить до неї:

— Зачем?»¹

Своею статтею «Сухий пень» І. Франко активно підтримував національно-визвольну боротьбу проти царату, гострим пером публіциста бив тих, проти кого було спрямоване вістря першої російської революції. В цій статті письменник недвозначно вказував на останню, як на силу, що змете всі реакційні заперечення проти українського слова й культури. З гнівом звертаючись до російських угрюм-бурчєєвих середини

¹ ЛНВ, 1905, т. XXIX, стор. 88.

першого десятиліття ХХ віку, він писав: «Тільки ж повірте й ви, що історія має в своїм розпорядку ще й інші доказові способи, супроти яких ваші докази й міркування не твердіші тої грушки, що влягалася на гнилицю»¹. Ці рядки були писані весною 1905 року, коли єдиним справжнім «доказовим способом» ставала для всіх трудящих Росії революційна боротьба з царатом, коли, як писав І. Франко, «останні хвилі конання російського бюрократичного автократизму» проходили «серед страшенної боротьби між поступовими елементами і реакцією»².

І. Франко був непохитно переконаний, що російська революція є прологом до відродження української культури, що саме на Наддніпрянській Україні, коли вона перебуватиме в складі уже вільної Росії, а не на малих західноукраїнських землях, розвиватиметься справжнє культурне і політичне життя українського народу. І тому І. Франко мріяв і прагнув возз'єднати західні українські землі з Наддніпрянською Україною. Всупереч цим історично правильним стремлінням великого революціонера-демократа, галицькі буржуазні націонал-демократи об'явили Галичину «українським Пемонтом» і, відвертаючись від революційного руху в Росії й на Україні, розпочали пропаганду «національної автономії» в умовах Австрії. Цю «автономію» підтримували і галицькі соціал-демократи, що входили в склад австрійської соціал-демократичної партії. Боротьбу останньої за культурно-національну автономію гостро розкритикував В. І. Ленін. «Тільки на сході Європи, — писав він, — у відсталій, феодальній, клерикальній, чиновницькій Австрії, де **всьяке** громадське і політичне життя загальмоване мізерно-дрібною колотнечею (навіть гірше: сваркою, бійкою) з-за мов, виникла ця ідея зневіреного дрібного буржуа. Хоча б розгородити раз назавжди всі нації з абсолютною чистотою й послідовністю на «національні курії» в шкільній справі, коли не можна помироти kota з собакою! — ось психологія, яка породила дурненьку «культурно-національну автономію»³.

І. Франко не поділяв цієї «дурненької культурно-

¹ ЛНВ, 1905, т. XXIX, стор. 97.

² Там же, т. XXXII, стор. 160.

³ В. І. Ленін, Твори, т. 19, стор. 446.

національної автономії». В «Отвертому листі до галицько-української молодіжі», палко вітаючи першу російську революцію і надіючись, що «такого феодального, конституційним покостом помальованого режиму, який маємо в Галичині, в Росії і на Україні, мабуть, не буде»¹, І. Франко передбачав, що після успішної перемоги революції і знищення всяких обмежень української мови й культури Наддніпряньська Україна стане головним осередком національного життя. І це вимагає від галицької інтелігенції не замикатись у вузькій «автономії», а прагнути до єднання з Наддніпряньською Україною. На думку письменника, передова галицька інтелігенція повинна «допомогти російській Україні в тяжких переломових хвилях і потім, у початках, у закладах великої праці — здвигнення нашої національної будови в усій її цілості. Перед вами, — говорив Франко галицькій молоді, — стоїть задача й обов'язок віддячитися російській Україні за все те духовне й матеріальне добро, яке вона досі давала нам»².

В цьому своєму зверненні І. Франко розкриває й розвінчує хибі галицької інтелігенції, — «неточність, балакучість та пустомельство, брак характерності, індиферентність та моральна грубошкірість, байдужість до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадкування європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності»³. Письменник енергійно закликає інтелігенцію звільнитися від зазначених хиб, народжених вузькістю та обмеженістю культурного й політичного життя на напівколоніальному становищі в Австро-Угорщині, й готуватися стати такою, «як сього вимагає теперішня хвиля», тобто революційні події в Росії й на Україні. Ніби у відповідь буржуазно-націоналістичним «будівникам» «культурно-національної автономії» Галичини, прихильникам створення «галицького П'ємонту», І. Франко писав в 1905 році: «Тепер, коли на російській Україні не сьогодні, то завтра повстануть десятки таких центрів, якими тепер являються Львів та Чернівці, ся наша передова роль скінчилась. Ми мусимо почувати себе не піоне-

¹ ЛНВ, 1905, т. XXX, стор. 12.

² Там же, стор. 14.

³ Там же, стор. 17.

рами, але рядовими в великим ряді і не сміємо своїх дрібних, локальних справ виставляти як справи всенародні, своїх дрібних персональних амбіцій висувати на першу лінію загального інтересу»¹.

Почуваючи під впливом подій 1905 року недалекий прихід нової історичної доби для Росії і України, яку Франко уявляв у федеральному зв'язку з Росією, письменник своїм «Отвертим листом» передавав це благородне революційне передчуття передовій галицькій інтелігенції.

Дивлячись на її становище з висоти перспектив першої російської революції, І. Франко ще раз викрив реакційні погляди галицьких «москвофілів», зокрема їх наклепи на передових українців Галичини, ніби останні не люблять нічого російського. В статті 1905 року «Щирість тону і щирість переконань», присвяченій спеціально цьому питанню, І. Франко розглянув позиції молодшої генерації «москвофілів», які об'явили себе «поступовцями й лібералами», і довів, що вони нічим не відрізняються від старих «москвофілів», активних захисників реакційної політики царату, незважаючи на нібито «нову» програму. «Програми, гасла та прапори в наших часах, — писав І. Франко, — дешеві; зужитесь один гарнітур, то ніщо не вадить справити новий, з новою підшивкою»². Такою підшивкою в молодих «москвофілів» стала абстрактна «ідея руського народу», яка нібито втілена російською літературою. І. Франко розвінчав суть цієї «ідеї», висловленої «москвофілом» Глушкевичем на одному з вечорів «москвофільської» молоді, показавши, що доповідач не знає російської літератури, що різні російські письменники відстоювали різні ідейні принципи. «І оте все, — пише Франко, — і романтичний республіканізм Рилєєва, і безполітичний гуманізм Пушкіна та Лермонтова, і трохи містичне народництво Герцена, і соціалістичний радикалізм Чернишевського, і реакційний аскетизм Достоевського та Толстого, Глушкевич «нічтоже сумняся» зливає в один ківш і видає за «ідею російського народу». Вибачайте, д. Глушкевич, коли вам скажемо, що се не жадна ідея російського

¹ ЛНВ, 1905, т. XXX, стор. 15.

² Там же, стор. 112.

народу, а ваша власна — сказати б вам «руським» словом — «белиберда», саламаха неясних вам самим річей і імен»¹.

Особливо нещадно й саркастично І. Франко розвінчав твердження недалекого «москвофіла», нібито від цієї ідеї зникне само собою українство. І. Франко обурений з такого неучтва. Адже ж кращі сини Росії самі були захисниками українського народу. То чому ж би від їх ідей мала зникати українська культура? Як же вона зникне «від республіканізму Рилеева, який і сам у своїх найкращих творах сильно українофільствував? Чи від соціалізму та критицизму Чернишевського, що мав значний вплив на зворот одної часті галицько-руської молоді 70-х років від москвофільства до українофільства?» — запитував Франко. В дні, коли українські трудящі пліч-о-пліч з російськими братами боролися в Росії проти самодержавства, український письменник-революціонер проводив ідею братнього єднання з російським народом, гостро виступаючи проти «москвофільського» ігнорування українського народу і його культури.

У своїй статті «Щирість тону і щирість переконань», громлячи антиукраїнські гасла «москвофілів», І. Франко одночасно цілив і по антиросійських тенденціях галицьких буржуазних націоналістів. Від імені передової частини галицької інтелігенції він тут голосно заявив про глибоку любов до передової, народної Росії, до російського народу і його передової культури: — «Не вірте, молоді русофіли, — писав І. Франко, — своїм духовним батькам, д. Мончаловському та д-ру Дудкевичу, поперед усього в однім пункті: що ми, галицькі українці, тим тільки й дишемо й живемо, що «ненавистю ко всьому руському». Не вірте їм у тім пункті, бо се свідомо брехня. *Ми всі русофіли*, чуєте, повторю ще раз: *ми всі русофіли*. Ми любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і вичуємо його мову і читаємо в тій мові певно не менше, а може й більше від вас. Є між нами, галицькими українцями, й такі, що й говорити і писати тою мовою потраплять не гірше, коли й не ліпше від вас. І російських письменників, великих світочів у духовнім

¹ ЛНВ, 1905, т. XXX, стор. 108.

царстві ми знаємо й любимо... Великі представники російської науки та російської культурної праці кореспондують із нами, обмінюються своїми виданнями і чують себе ближчими до нас, як до вас, молоді галицькі русофіли. І ми чуємо себе ближчими до них, як до вас, чуємо себе солідарними з ними у всім, що для нас дороге і святе і високе, бо знаємо, що це не фрази, не «символи» якогось фікційного єдинства, а кровні, життєві здобутки вселюдської цивілізаційної праці. Ми любимо в російській духовній скарбниці ті самі коштовні золоті зерна, та пильно відрізняємо їх від полови, від жужелю, від виплодів темноти, нападництва та ненависті, сплджених довговіковою важкою історією та культурним припізненням Росії. І в тім ми чуємо себе солідарними з найкращими силами російського народу, і се міцна, тривка і світла основа нашого русофільства»¹.

Щирі слова любові до братнього російського народу, написані в дні, коли народна Росія піднялась на революційну боротьбу проти царату, були своєрідним схвальним відгуком на цю боротьбу.

В заключенні своєї статті «Щирість тону і щирість переконань» Франко ще раз підкреслив велике значення дружби і рівноправності народів та висловив свою сильну віру «в те, що коли органічно, від кореня розвинуться і процвітуть усі частини великого східнослов'янського племені, коли святотатські руки не будуть підрубувати та нівечити одну часть, аби тим краще буяла друга, то тоді зложиться з них цілість і єдність краща, багатша, гармонійніша, ніж се тепер може снитися різним шовінізмом затуманеним головам»².

Нема сумніву, що цей заклик І. Франка до дружнього єднання трьох братніх східнослов'янських народів, зроблений в революційні дні 1905 р., об'єктивно служив справі першої російської революції, бо фактично розвінчував буржуазних націоналістів і шовіністів, які саме в той час намагались зірвати єдність революційних дій народів Росії.

Виступ І. Франка проти москвофілів у зазначеній статті викликав різну реакцію. Як писав редактор про-

¹ ЛНВ, 1905, т. XXX, стор. 110—111. Підкреслення І. Франка.

² Там же, стор. 112.

гресивного русофільського журналу у Львові — «Живая мысль» І. Святицький (І. С. Свенціцький), від москвофільської молоді «нам случалось слышать несколько мнений об этой статье. Итак — одни с возмущением называли ее «злостным памфлетом», другие — опять только смесью горькой истины с напраслинами и тенденциозным непониманием движения среди одной части нынешней карпаторусской молодежи»¹. Проте прогресивна інтелігенція, для якої були ворожими шовіністичні погляди і яка, високо цінячи велику передову російську культуру, вважала необхідним плекати й українську, приєдналася до думок І. Франка, висловлених в статті «Щирість тону і ширість переконань», і підтримала їх. Зокрема це зробив журнал «Живая мысль» в рецензії на цю працю І. Франка.

* * *

Незабаром після статті «Щирість тону і ширість переконань» Франко виступив з рецензією на «Історію російської літератури» А. Брюкнера, видану в 1905 році, і в цій рецензії ще раз дав високу оцінку передовій російській літературі, відзначивши, як провідну її рису, — революційну дійовість.

Приєднуючись до тверджень А. Брюкнера про те, що передова російська література всім своїм розвитком сприяла наближенню революційних подій 1905 року, що «її значення виблискує поза границі Росії», що «високий політ російського духу витворив літературу світового значення» і що «світ не може вже обходитись без неї», — І. Франко передбачав ще величніше майбутнє російської літератури після перемоги революції. В заключенні згаданої рецензії під назвою «Нова історія російської літератури» він висловив своє глибоке переконання в цьому: «Пишете ті слова в хвили, коли вість про остаточний упадок російського авторитаризму, найтяжчого ворога також російської літератури, радісним подихом колише серцями всієї цивілізованої людськості. І ми певні, що той подих нової свободи буде початком нової, світлішої ери російської літератури»².

¹ «Живая мысль», 1905, № 25, стор. 152.

² ЛНВ, 1905, т. XXXII, стор. 159.

Ці слова Франко написав восени 1905 р., коли в Росії з новою силою піднісвся революційний рух, коли жовтневий загальний страйк змусив переляканого царя виступити з маніфестом 17 жовтня. Характерно, що І. Франко не надав жодного значення цьому маніфестові і чекав остаточного упадку російського автократизму. І це не випадково. Письменник глибоко орієнтувався в революційній ситуації в Росії, він був добре поінформований про справжній стан речей. Важливе значення в цьому мала кореспонденція до І. Франка з Наддніпрянської України. Так, приміром, М. Коцюбинський в листі від 29 листопада 1905 року ось як малював Франкові становище в Росії: «...Хто його знає, що ще у нас буде. В повітрі пахне реакцією, а значить і порохом. Ми всі цілком зневірились у щирість та совісність крутіського уряду, який по маніфесті 17-го одхиляється дедалі направо. У нас всі сподіваються лише смертельного бою, в якому або поляжемо або переможемо. Короткозорому оптимізму немає місця. Ніяка спокійна творча робота зараз неможлива. Ми живемо, як на вулкані, або краще — ми самі той вулкан, джерело якого сліпий уряд хоче засипати трісками і тим спинити вибух»¹.

Той бойовий дух і революційна рішучість, що віє з наведеного листа М. Коцюбинського, писаного напередодні найвищого піднесення революції 1905 року— грудневого збройного повстання, — відображає настрої та погляди найпередовішої російської та української інтелігенції, які гаряче поділяв і Іван Франко. Доказом цього є вся його діяльність 1905—1907 рр.

* * *

Найвеличнішим твором І. Франка періоду першої російської революції, в якому відчувається її подих, є поема «Мойсей», створена протягом січня—липня 1905 року. Це — глибокий філософський твір про майбутнє українського народу, про взаємини вождя і народу в процесі наполегливого здобування світлого життя, «обітованної землі». Як справедливо підкрес-

¹ Збірник «М. Коцюбинський і Західна Україна», Чернівці, 1940, стор. 67.

лив М. Т. Рильський, поема написана з безсумнівною глибоко схованою проекцією в тодішню сучасність.

Обравши за основу біблійну легенду і, відповідно до свого задуму, змінивши її, І. Франко намалював у образі Мойсея вождя, що самовіддано служить народові, любить свій народ, прагне привести його до нового щасливого суспільного життя.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї.

В поетичному викладі І. Франка ця ідея — боротьба за щастя всього народу. Мойсей прагне довести народ до перемоги в цій боротьбі. Та на перешкоді йому стають дрібні людці, що вважають за мету не великий ідеал, а дрібну економічну вигоду, намагаючись демагогічно схилити до цього маси:

Серед них Авірон і Датан
Верховодять сьогодні,
На пророцькі слова — їх одвіт:
«Наші кози голодні».

Датан і Авірон розвінчуються поетом, як «лихі демони громади», що відводять її вбік від великого революційного руху до мети. Щоб збити народ із вірного шляху, по якому веде Мойсей, «голосистий Датан перепер ось таку ухвалу»:

Хто до бунту посміє народ
Накликати, до зміни...
Той на пострах безумцям усім
Між оцим поколінням
Хай опльований буде всіма
І побитий камінням.

В образах Датана і Авірона поет викриває зрадників революційного руху, реформістів, примиренців та кар'єристів. Словами Мойсея він картає антинародну суть їх демагогічних заяв, спрямованих в дні бунту на захист спокою, як «найблаженнішого стану».

Як стріла вже намірена в ціль
Нагостріна до бою,
Чи подоба стрілі говорити:
«Я бажаю спокою».

— звертається поет словами Мойсея до різних опортуністів і примиренців, уособлюючи в образі стріли розбуджений народ. Таке звернення в дні подій 1905 року в Росії, в дні активізації революційного руху в Галичині яскраво засвідчує, що Франко стояв на боці революційної боротьби. В своїй поемі він остерігає народ перед «ошуканцями й дурнями», що беруться його вести, розкриває трагедію Мойсея, який перестає бути справжнім вождем з часу, коли піддається зневірі в правильності обраного шляху, коли в нього з'явилися хитання і сумніви щодо остаточної перемоги. З глибокою симпатією передає письменник беззавітну любов Мойсея до свого народу і віру в те, що народ дійде сам до великої світлої мети. Мойсей покидає свій народ з глибокою певністю:

І я знаю, ви рушите всі,
Наче повійнь весною,
Та у славнім поході своїм
Не питайте за мною!
Хай наперед іде ваш похід,
Наче бистрії ріки!
О, Ізраїлю, чадо моє,
Будь здоровий навіки!

Мойсей — виразник нестримного руху народу вперед, пропагандист боротьби зі злом, а не примирення. Його заповіт — «не гасити святого вогню» боротьби, зняти «обув буденних турбот» і готуватись «на велике діло». Його вимога:

Вбивайте усіх
Скорпіонів ви сміло!
Хоч не праведне, але проте
Пожиточне се діло.

Не можна не відчутти в цих сильних словах, вкладених Франком в уста головного героя поеми, поклик самого поета до боротьби з експлуататорами, суспільними паразитами.

Зневіра й хитання, роздуми і відчай Мойсея напередодні нового життя не можуть втримати його на становищі вождя. На думку поета, вести народ можуть тільки ті, що непохитно вірять в перемогу. В той же час ні сумніви, ні розгублення Мойсея не в силі

спинити переможний рух народу, бо народ є творцем історії. Цю свою філософську думку І. Франко розвиває у всій поемі. Саме тому він робить народ головним героєм свого твору. Хоч Мойсей і залишив табір, народ обирає нового вождя — Єгошуа, здатного підняти маси до переможного бою. Могутнім величним акордом цього бою, народної революції і закінчується поема І. Франка «Мойсей»:

А Єгошуа зично кричить:
«До походу! До зброї!»
І зірвався той крик, мов орел,
Над німою юрбою,
Покотився луною до гір:
«До походу! До бою!»
Ще момент — і прокинуться всі
З остовпіння тупого,
І не знатиме жоден, що вмить
Пристигло до нього.

Ще момент — і Єгошуа крик
Гірл сто тисяч повторить;
Із номадів лінних ся мить
Люд героїв сотворить.

Задуднять — і пустині пісок
На болото замісять,
Авірона камінням поб'ють,
А Датана повісять.
Через гори полинуть, як птах,
Йордан в бризки розкроплять,
Єрихонські мури, мов лід,
Звуком трубним розтоплять...

З таким могутнім пафосом писав І. Франко в 1905 році про революційну боротьбу народу за світле майбутнє, таку непохитну, глибоку віру в неминучість перемоги народної революції висловлював він неповторними поетичними рядками. В передмові ж до своєї поеми «Мойсей» І. Франко пророче відзначив, що майбутнє України викується саме в горнилі революції, внаслідок якої Україна стане вільною і возз'єднаною у братній сім'ї щасливих народів.

Та прийде час, і ти вогнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі,
І глянеш, як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі, —

писав великий Каменяр 20 липня 1905 року в пролозі до «Мойсея», передаючи в дні революційного піднесення 1905 року свою поему своєму народові, як «скромний дар весільний». Палкі думки цього прологу, пройняті вірою в перемогу революції, довго виношував поет в своєму серці. Саме тому вони так чітко, яскраво і швидко влилися в поетичні рядки прологу. Розповідають, що Франко написав їх дуже скоро. Давучи Франкові гранки «Мойсея», управитель друкарні зауважив, що при брошуруванні випаде на початок книжки кілька чистих сторінок, і порадив написати передмову. На другий день І. Франко приніс йому свій чудовий пролог до поеми¹.

Поема «Мойсей» була зустрінутою передовою суспільністю з великим захопленням. Особливо співзвучним був її революційний дух і пафос боротьби тодішній революційній інтелігенції Наддніпрянської України. Про це красномовно свідчить лист М. Коцюбинського до автора поеми «Мойсей» від 29 листопада 1905 року. «З яким смаком, з яким насолодженням перечитав я її, — пише в цьому листі Коцюбинський, — трудно мені висловити. Ще слухаючи її у Вашому читанні (М. Коцюбинський зустрічався з І. Франком в 1905 р. у Львові — О. Д.), я був захоплений нею, а тепер в цілості вона зробила на мене ще більше враження. Сердечно дякую Вам за цей прекрасний, високопоетичний і глибокий твір. Тепер, коли кордон фактично отворений, «Мойсея» побачить і український світ — і це мене радує несказанно»².

Іншу думку про цю величну поему намагались популяризувати декадентські писаки. Так, один із львівських поетів-декадентів О. Луцький, щоб приховати перед читачем революційну мрію Франка про майбутнє свого вільного народу, яка пронизує всю поему «Мойсей», спробував твердити у своєму «Маніфесті «Молодої музи», нібито і бориславський цикл Франка, і поема «Мойсей» і інші його твори є творами вузько утилітарними, пристосованими до світогляду і смаків «горем битих братів». І. Франко гостро запротестував проти цієї, за його словами, «ординарної клевети».

¹ Див. газ. «Вільна Україна» 27 травня 1951 року, стор. 3.

² Збірник «М. Коцюбинський і Західна Україна» № 2, Чернівці, 1940, стор. 66.

«Чи на дні тих творів, — питав у 1907 році обурений Франко в декадента О. Луцького, — не лежав ідеал чоловіка діяльного і повноправного, суспільний устрій, опертий на справедливості, гаряче бажання усунути той «боляк всього сучасного суспільного ладу?»¹. Заключаючи в самому цьому запитанні ствердну відповідь на нього, І. Франко, таким чином, сам вказав на революційну ідейність, як на провідну у своїй творчості, і зокрема в поемі 1905 року — «Мойсей».

V

Після жорстокого придушення царським самодержавством грудневого збройного повстання розпочався відступ революції. Нові й нові страйки робітників та масові виступи селян в 1906—1907 роках свідчили, що революція триває. Уважно слідкуючи за дальшим розгортанням подій в Росії та бачачи, як розвивається рух трудящих в Галичині, поштовхи до якого дала російська революція, І. Франко розумів, що революція не була придушена, що вона тільки проходить період спаду, за яким розпочнеться новий наступ на самодержавство. Цю свою глибоку віру в нескоримі революційні сили народу поет яскраво висловив у вірші 1906 року «Сійте більш» (на ньому нижче спинимося детально) і в публіцистичних статтях 1906—1907 років — «На нашій — не своїй землі» та «Свобода і автономія», що обстоювали революційні вимоги того часу і своїм вістрям були спрямовані проти ліберальної буржуазії та буржуазно-націоналістичних елементів, які в час спаду революції пішли на контрреволюційну змову з царським урядом. Так, зачіпаючи аграрне питання, яке в 1906 р., під тиском масових селянських рухів, стало на чергу дня, І. Франко в статті «На нашій — не своїй землі» розвінчує антинародну поведінку польських консерваторів і лібералів в цей період. Вони, з одного боку, виявляли страх перед селянськими повстаннями і загравали з селянами, а з другого — боялися і урядової аграрної реформи, яка була вже поставлена в центр уваги першої,

¹ «Діло», 1907, № 263, стор. 2.

розігнаної урядом, державної Думи. Їх лякала «реформа з повною емансипацією хлопа, з повним усуненням латифундій, оперта на примусовій експропріації діличів з виїмком невеличкого мінімуму»,¹ і тому вони зайняли позицію вичікування. Ось як сатирично характеризує І. Франко їх поведінку в момент цього очікування: «Десь колись озвуться стогоном на аграрні розрухи, та й то несміло і делікатно, щоб на час бурі не дразнити занадто «rozczciwego ludku»; звісно, потихеньку накликається на той «людек» московські кнути та нагайки, щоб інших не кортіло бунтуватися, — але дискусія про автономію і про аграрні справи затихла. Під таку неспокійну пору ся дискусія зовсім недогідна. Чи сьж скажеш, чи так скажеш, — у гарячу хвилю може хтось ухопити за слово. Такі річі найліпше затахльовувати в часи тихі, в часи загальної втоми та депресії, так як у Галичині в 50-х роках, обробляти в тиші кабінетів, при допомозі фальшованих документів, викрадених повновластій, не доручених противникові візвань та підкуплених інженерів, адвокатів та комісарів. Так як було в Галичині в 50-х роках. Отаку реформу вони люблять, аби все їх наверха було! За таку реформу, та ще в зв'язку з розширенням (їх панської) автономії вони все готові й ручку поцілувати!»².

І. Франко чітко і переконливо стверджує, що селянство нічого не одержить з рук ліберальної буржуазії і землевласників, що їх ліберальні фрази — це машкара, якою вони хочуть прикрити від очей народу свої експлуататорські наміри. На досвіді півстолітньої історії після знесення кріпацтва письменник розвінчує брехливість ліберальних слів, повну невідповідність та суперечливість їх із вчинками. Адже ліберальні пани багато говорили після скасування кріпацтва про «рани кріпацтва», про варварство кріпосницького режиму, заявляли, що їм соромно за той період в історії, висловлювали свої абстрактні погляди про рівність, волю. Але що зробили вони після скасування кріпацтва «для загоєння ран, заданих нашому народові кріпацтвом у їх інтерпретації? — запитує

¹ ЛНВ, 1907, т. XXXVII, стор. 26.

² Там же, стор. 27.

І. Франко. — Що зробили «на волі» для піднесення добробуту, просвіти та свідомості свого народу?.. Не бійтеся, — відповідає письменник, — та «воля» все-таки вистарчала на те, щоб усмирят кулями та нагайками селянські бунти, щоб викидати чиншовиків із їх від віку насиджених ґрунтів, щоб прикладати руки до підкопування освіти, до денунціювання есяких проблисків народної свідомості у селян, — на все були способи. Якби українське панство зужило було хоч десяту часть тих зусиль та засобів на добро і просвіту і запомогу того люду, то певно за той час сліди їх праці визначались би»¹.

Як свідчать наведені уривки, Франкове публіцистичне слово викриття поміщиків-лібералів в дні активного піднесення протипоміщицьких селянських виступів 1906—1907 рр. служило народові. Разом із творами передових українських та російських письменників — таких як оповідання П. Мирного «Пригода з «Кобзарем» (1906 р.), новели М. Коцюбинського «Сміх» (1906), «Коні не винні» (1912), п'єса М. Горького «Враги» та інші — стаття Івана Франка «На нашій — не своїй землі» розвінчувала боягузливий і продажний лібералізм як вірного союзника царської монархії.

Ще з більшою викривальною силою виступив І. Франко в 1907 році в статті «Свобода і автономія» проти чорносотенного шовінізму і буржуазного націоналізму, які особливо посилились в період реакції. В цій статті письменник дав гостру відсіч шовіністичній писанині розтлінного російського журналіста М. О. Меньшикова, який на сторінках розперезаного царського офіціозу «Новое время» вів пропаганду проти надання будь-яких прав українцям, полякам, кавказьким та іншим пригнобленим народам, проголосивши шовіністичний лозунг «Россия для русских!». І. Франко ясно і переконливо розкрив повну безглуздість, абсурдність та реакційність цього заклик. Вже те, що Росія знаходиться під єгипетським ярмом іноземного капіталу, що «найбільша часть збіжжя та природних багатств Росії, — пише І. Франко, — в «русских» і не руських її частинах іде в руки тих же

¹ ЛНВ, 1907, т. XXXVII, стор. 28.

чужих експлуататорів, що тільки завдяки політичним та громадським порядкам у Росії змогли здобути собі в ній такі впливи і такі доходи»,¹ — вже це підриває весь ґрунт під шовіністичними покличами Меньшикова і йому подібних. Та не лише зовнішнє, але і внутрішнє становище царської Росії, як справедливо стверджував Іван Франко, розбиває ці абсурдні «патріотичні» лозунги. «Адже маси «русского», великоруського народу, — кидає Франко в очі шовіністам-чорносотенцям, — живуть в такій нужді, в такім занедбанні, бідності, темноті, поневірці, що весь цивілізований світ з жахом і невірою читає про се покази свідків. Дайте своїм власним народним масам хоч стільки хліба, щоб він місяцями не жив березовою корою, хоч стільки освіти, щоб він не закопував себе живцем у землю зі страху перед антихристом, хоч стільки самоуправи, щоб він міг сам дбати про свої інтереси, а тоді вже говоріть: «ми тут пани!»².

В противагу цим нововременським панам-реакціонерам, розсадникам шовіністичного дурману в 1906—1907 рр., Іван Франко вказує на думки «кращих умів Росії», які завжди боролися за громадську свободу всіх російських громадян, незалежно від їх національності, активно виступали проти соціального і національного гніту, проти царського державного ладу, проти самодержавної Росії, яка була тюрмою народів.

І. Франко розвінчує брехливу тезу Меньшикова, начебто пригноблені національності ненавидять росіян і мають найперше бажання — відірватися від російської держави. Ніби висловлюючи волю цих національностей, великий український письменник заявляв, що вони якраз скажуть протилежне: «Ні, ми не даром працювали над здвигненням Росії, вона потрібна і нам, і для нашого розвою, ми не хочемо відставати від неї, хочемо жити в ній, але жити, як люди, як рівноправні горожани, а не як раби та наймити»³.

Зачіпаючи в зв'язку з цим питання національної автономії і державного федералізму, що дебатовались тоді широко в Росії різними партіями і групами, Іван Франко рішуче засудив позицію автономістів — бур-

¹ ЛНВ, 1907, т. XXXVII, стор. 285.

² Там же, стор. 286.

³ Там же.

жуазних націоналістів І Думи, як чужу інтересам трудящих. Бо якої автономії домагались, наприклад, польські ліберали та консерватори в І Думі? «Автономія Польщі, — розвінчував справжню суть їх вимог І. Франко — *cum beneficio inventarii* нинішнього пригнобленого та до половини спролетаризованого хлопа — се так, се було б їм любо. Але автономія з попереднім зруйнуванням їх класового, упривілейованого становища, — ні, за таку автономію вони красенько дякують!»¹.

Щоправда, І. Франко, вірно викриваючи експлуататорську суть думського угруповання буржуазно-націоналістичних польських депутатів, виявив національну обмеженість у ставленні до спроби подібного угруповання українських депутатів у І Думі, невірно вважаючи за потрібне об'єднати всіх українців-депутатів «на основі спільної національної свідомості та спільної суспільно-політичної програми»². Саме за таке стремління він позитивно оцінив журнал «Український вестник», не побачивши, що за революційною фразеологією цього журналу ховається та буржуазно-націоналістична тенденційність, якої Франко не поділяв ніколи.

В своїй статті «Свобода і автономія» І. Франко доводив, що основою справжньої національної автономії і державного федералізму в Росії повинна бути політична воля і рівність всіх громадян. Доки в Росії не буде завойована така воля і рівність, поклик до автономії та до федералізму є або пустою фразою, або хитрим вивертом зацікавлених партій чи груп. При наявності повних громадянських свобод в державі, як стверджував І. Франко, територіальна національна автономія буде корисною і потрібною для центрального уряду, вона буде не послаблювати, а, навпаки, зміцнювати всю російську державу, створену на федералістичних засадах. Все ж Франко або глибоко помилявся, або писав в цій статті, зважаючи на австрійську цензуру, що Австрія є нібито державою подібного типу. Ця думка письменника звучить досить дивно і незрозуміло поряд з його статтею «Австрійський

¹ ЛНВ, 1907, т. XXXVII, стор. 26. *cum beneficio inventarii* — з добродійним інвентарем, складом (вжито в іронічному значенні).

² ЛНВ, 1906, том. XXXV, стор. 335.

кризис», надрукованою в 1906 році. Адже в останній статті Іван Франко, маляючи кризу австро-угорської монархії, що тоді назрівала подібно до кризи російського самодержавства, розвінчав атмосферу феодалізму і єзуїтизму в країні та повну фіктивність «конституційних» прав і свобод, показав реакційність австрійського уряду, вся політика якого з 1848 року ґрунтувалась, як писав Франко, на системі фальші і лицемір'я. «Кто хоть сколько-нибудь знаком с этой системой, извращающей все принципы и лозунги общественной жизни, деморализующей единицы и партии и почерпающей свою силу в апатии народных масс и бездарности верховных органов, тот может удивляться разве одному: каким образом случилось, что это государство просуществовало более полустолетия относительно мирно и спокойно, почему оно давно уже не сделалось ареной внутренних кризисов. Это можно объяснить только общей политической отсталостью страны, мелочностью и узким кругозором политических партий, слабым участием народных масс в политической жизни и глубоким разобщением между отдельными провинциями»¹. Зачіпаючи національне питання в умовах тодішньої Австрії, І. Франко дуже глибоко розкрив антинародну політику австрійського уряду в цьому питанні: «Правительство... — писав він, — систематически, иногда бессознательно, а иногда вполне сознательно поддерживает национальные распри и ожесточение одних наций против других, видя в этом источник своей силы»².

Після цієї гостро викривальної Франкової характеристики австро-угорської державної системи, яку він вважав далеко гіршою для українського народу, ніж російська самодержавна система, його слова про те, ніби в Австрії існувала якась автономія, — не витримують жодної критики, до того ж, вони суперечать і провідній думці всієї статті «Свобода і автономія». Цю думку Франко висловив узагальненням, що «свобода й автономія мусять нерозривно в'язатися з собою, а властиво автономія мусить опиратися вловні на основах горожанської свободи»³. Така постановка

¹ «Украинский вестник», 1906, № 3, стор. 175.

² Там же, стор. 177.

³ ЛНВ, 1907, т. XXXVII, стор. 285.

справи про автономію окремих національностей в умовах Росії свідчить про те, що письменник розглядав національне питання як похідне від головного — соціального — і цим самим перегукувався з пролетарською вимогою обласної автономії, як необхідного моменту в розв'язанні національного питання в Росії, в Австрії тощо.

Важливим документом, що відображає благотворний вплив першої російської революції на світогляд Івана Франка і показує його революційність, є стаття 1907 року «Українська література в 1906 році». В цій статті І. Франко піддав гострій критиці ідейні позиції журналу «Вільна Україна», що з'явився в 1906 р. в Петербурзі фактично як орган українських соціал-демократів, частина з яких, зокрема та, що входила в «Українську соціал-демократичну робітничу партію», вже тоді стояла на націоналістичних меншовицьких позиціях та орієнтувалась на опортуністів II Інтернаціоналу. Розглядаючи програму цього журналу, І. Франко стверджує, що вона виявляє низький ідейно-науковий рівень української соціал-демократії, її нерозуміння історичного процесу, зокрема епохи капіталізму, ідейну плутанину. Він критикує національні вимоги цієї програми, що зводяться до заперечення державного централізму і пропаганди федеральної автономії «для всього народу, значить, — підкреслює І. Франко, — і для ненависної буржуазії»¹. Статті «Вільної України», як і її програма, з ідейного боку такі ж плутані і догматичні. «Нема в «Вільній Україні», — пише Франко, — ані систематичного викладу принципів наукового соціалізму, ані тим менше таких студій про капіталізм у Європі чи в Росії, які б хоч трохи оправдали голосні обіцянки «переднього слова»² (тобто програми журналу — О. Д.).

Великою заслугою цієї статті Івана Франка було те, що в ній він виступив проти позицій К. Каутського у вирішенні національного питання. Як відомо, К. Каутський вже в той час почав показувати себе як ідеолог «центризму», який, за визначенням В. І. Леніна, являв собою поєднання вірності марксизму

¹ «Рада», Київ, 1907. № 11.

² Там же.

на словах і підкорення опортунізму на ділі¹. В національному питанні це виявилось у нехтуванні національних інтересів трудящих, а отже — в недооцінці значення національно-колоніального резерву пролетарської революції.

І. Франко вважав не сумісними позиції К. Каутського в національному питанні з справжніми інтересами трудящих різних національностей. І тому він докоряв тим українським соціал-демократам, що в своєму журналі фактично солідаризувалися з К. Каутським.

Ось що писав І. Франко з цього приводу: «І коли, наприклад, у Каутського читаємо, що соціал-демократи невеликоруські в Росії повинні «виступати з усією силою за спільні пролетарські вимоги, а енергійну оборону окремих національних вимог, коли вони не містяться в загальних, залишити до того моменту, коли справа розв'яжеться в центрі Росії; від того, яке це буде розв'язання, залежить також і конечна форма національних вимог», то треба сказати, що кінець сього речення зовсім абсурдний, бо форма національних вимог не може диктуватися ніяким випадковим центральним рішенням, а тільки самою суттю національного життя, а перша частина сього речення неясна і також централістично забарвлена, хибно кладучи вагу на те, що рішення соціального чи політичного значення в Росії мусить упасти в центрі і що для того центра соціалісти окраїн заздальгідь мусять урізувати свої програми власне на національним ґрунті. В устах Каутського, централіста, ці слова не дивують нас анітрохи, але чому ж редакція автономічно-федералістичного органу не сказала про них свою думку?»²

І хоч І. Франко в своїй критиці поглядів К. Каутського в національному питанні не виходив з перспектив майбутньої пролетарської революції в Росії (не ставши марксистом, він не зміг також зрозуміти необхідності цієї революції), все ж ця критика є чималим ідейним досягненням письменника, зумовленим впливом на нього національно-визвольного руху в Росії в 1905—1907 рр.

¹ Див: В. І. Ленін, Твори, т. 21, стор. 272.

² «Рада», Київ, 1907, № 12.

Слід, однак, зазначити, що, вірно виступаючи проти нехтування К. Каутським національного питання, сам І. Франко дещо перебільшував значення останнього, коли радив українським соціал-демократам більше прислухатися до живого національного почуття народу.

Характерно, що І. Франко відрізняв українських соціал-демократів — видавців «Вільної України» від російських соціал-демократів — організаторів робітників і селян на боротьбу з царизмом. (Як відомо, такими організаторами були переважно більшовики). Коли перших український письменник-революціонер картав за перекручення ідей наукового соціалізму, то другим висловлював свою солідарність і давав високу оцінку їх діяльності періоду першої російської революції. Ця Франкова оцінка є виключно знаменним фактом в діяльності письменника як свідчення про його активне революційне зростання в період 1905—1907 рр. В зв'язку з її важливістю, а також тому, що ця оцінка незаслужено забута і не фігурує в нашому франкознавстві, наведемо її повністю в тексті самого Франка: «...Боюсь, — писав він, розкритикувавши публіцистично-науковий відділ журналу «Вільна Україна», — щоб моя критика не видалася декому ворожою самому соціал-демократичному рухові. Отже, скажу одверто, що я високо ціную самопожертву і героїську дисципліну тих людей, що були й єть душою того руху, високо ціную дотеперішні проби соціал-демократів у Росії — організувати робітницькі та селянські маси, без огляду на позитивні результати тих проб, в значній мірі залежні не від пропагованих ідей, а від ступня політичної свободи. І коли я остро критикую публіцистику «Вільної України», то се єдино тому, бо бажав би, щоб вона справді стояла на висоті нашого часу і не компромітувала високих ідей недотепним та баламутним викладом»¹.

Як бачимо, публіцистичні виступи І. Франка 1906—1907 років, присвячені животрепетним питанням революційної боротьби того часу, були спрямовані проти реакційних сил і реакційних лозунгів, в них пульсує глибока віра в революційні сили народів Росії.

¹ «Рада», Київ, 1907, № 12. Підкреслення моє — О. Д.

В 1906—1907 роках, коли царизм жорстоко мстився трудящим за революцію, серед попутників революції, особливо серед дрібнобуржуазної інтелігенції, почався розклад, посилились песимістичні настрої. В середовищі письменників з'явилися дезертири з табору революції, впливли на денне світло занепадницькі течії; різні винниченки, арцибашеви та олесі почали опльовувати революцію, культивувати націоналізм, песимізм, еротику.

Українські буржуазні націоналісти намагались реакційними ідеалістичними теоріями буржуазних західноєвропейських філософів-ідеалістів отруювати свідомість робітників і селян Наддніпрянської України та галицьких трудящих, які активно відгукнулись виступами і страйками на першу російську революцію. Українська буржуазна преса розпочала в цей час особливо активне поширення таких теорій. В цій же пресі друкувались статті і твори, метою яких було ідейно роззброювати трудящих, прищеплювати їм розтлінні буржуазно-націоналістичні ідеї, відвертати від революційної боротьби за свої інтереси в сферу індивідуалізму, суб'єктивізму, релігії.

Та не схитнув наступ реакції революційних українських письменників — М. Коцюбинського, Лесі Українки, І. Франка та інших. В своїй творчості цих років, пройнятій революційними мотивами, вони непримиренно боролися з реакцією, буржуазним націоналізмом і клерикалізмом.

Важко було І. Франкові, як співредакторові «Літературно-наукового вісника», протистояти грубій силі буржуазного націоналіста М. Грушевського, що тримав у своїх руках це видання, і не допустити на сторінки журналу ідейно-розкладницьких творів та статей. Йому вдавалося лише власним словом поета і критика доносити до читача «Літературно-наукового вісника», що вже тоді читався і на Наддніпрянській Україні, оптимістичний революційний дух, віру в перемогу трудового народу. В ці роки особливо загострилася ідейна боротьба між Франком, що і в період 1906—1907 років твердо стояв на революційних позиціях, і М. Грушевським, який прагнув підпорядкувати «Літературно-на-

уковий вісник» потребам буржуазно-націоналістичної реакції. В 1907 році ця боротьба яскраво виявилася в розриві І. Франка з «Літературно-науковим вісником», журналом, де Франко пропрацював десять років. Як пояснював сам письменник, він вийшов з співробітників цього журналу тому, що останній «перестав бути органом громадським, а зробився особистим органом теперішнього його редактора» (тобто М. Грушевського — О. Д.).

Протягом 1906—1907 років І. Франко опублікував на сторінках «Літературно-наукового вісника» ряд статей і поезій, в яких звучала революційна струна, пафос боротьби і надія на неминучу перемогу, в яких письменник нещадно картав зрадників революції, песимістів і всіх тих, хто боягузливо сховався в міщанські кущі, відмовлявся від боротьби. Поет славив стійких революціонерів, пропагандистів соціальної рівності і свободи, борців за щастя трудящих. Вже в першому номері «Літературно-наукового вісника» за 1906 рік Франко виступив з твором, в якому картав ту інтелігенцію, яка злякалась виступу реакційних сил проти революції і замовкла, слідуючи євангельському повчанню, що «блажен муж, иже не идет на совет нечестивых». Революціонер І. Франко виступив з гострим осудом і поведінки переляканої частини інтелігенції, і її євангельського принципу, як такого, що деморалізує учасників революційної боротьби. В своїй поезії «Блаженний муж, що йде на суд неправих» він проспівав славу непохитним революціонерам-борцям, які і в часи тяжкого наступу реакції послідовно і твердо борються за соціальну справедливість, за інтереси народу.

Блаженний муж, що йде на суд неправих
І там за правду голос свій підносить,
що безтурботно в сонмищах лукавих
заціплі сумління їх термосить.

Блаженний муж, що в хвилях занепаду,
коли заглухне й найчуткіша совість,
хоч диким криком збуджує громаду
і правду й щирість відкрива, як повість.

Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
стоїть, як дуб, посеред бур і грому,
на згоду з підлістю не простягає руку,
волить зломатися, ніж поклонитися злomu...

Блаженні всі, котрі не знали годі,
коли за правду й справедливість ходить,
хоч пам'ять їх загине у народі,
та кров їх — кров людства ублагородить, —

як могутній голос революційного сумління, як громовий удар по втікачах з табору революції, звучали ці бадьорі рядки І. Франка на початку 1906 року, коли частину інтелігенції охопив жах перед реакцією і зневіра. На фоні повних безнадії віршів П. Карманського, любовних поезійок В. Пачовського, М. Вороного та інших декадентів, що друкувалися тоді в «Літературно-науковому віснику», цей вірш І. Франка був гострим контрастом, звучав, як дзвін, що заглушує писк сполоханих горобців.

Не меланхолію, безнадію і сум треба в такі часи нести світові, як стверджував І. Франко в своїх рецензіях на твори тодішніх галицьких поетів, а віру, силу, оптимізм. «Тільки не жаль кидати світові в очі, бо що йому з нашого жалю? Йому треба кидати в очі виплоди нашої енергії, нашої свобідної, непідкупної думки. *Semper avanti*, молодий поете!»¹ — писав Франко з приводу поезій О. Луцького в 1906 р.

В своїх «Вольних віршах» Франко висміяв декадентів, що замкнулися в сфері суб'єктивних вражень та емоцій, прагнучи відмежуватися від життя та боротьби й віддатися «чистій» поезії «без тенденційної прикмети». Гострою пародією на занепадницьку декадентську писанину тих років звучав вірш Франка, вміщений в «Літературно-науковому віснику» в 1906 р. «Музо! Коханко!», в якому поет так розвінчав вимоги буржуазного поета-декадента до поезії, до музи:

Музо! Коханко!
Ох дай мені! Дай мені
Любощів, пахощів, чарів-солодощів...
...Настрою! Настрою!
Думок — байдуже!
Помислів — обійдуся!
Заглядать у людські душі —
Я не астроном!
Потрясати серця народні —
Я не землетрясець.

¹ ЛНВ, 1906, т. XXXIII, стор. 382. *Semper avanti* — завжди вперед.

Ловити рухи душ високих —
Я не сейсмограф!
Хочу співати!,
...Соловейкові трелі!
Безпредметова туга,
Безцільне зітхання,
Меланхолія, мов осіння мряка...
...Аби лиш, аби лиш
Без тенденції!

Ці Франкові гостровикривальні, пародійні рядки майстерно відтворюють як з боку змісту, так і з боку форми типовий характер занепадницької поезії, що особливо почала процвітати на Україні і в Росії в епоху спаду першої російської революції.

І. Франко в 1906—1907 рр. повів ще гострішу, ніж в передреволюційні роки, боротьбу проти «чистого мистецтва», проти безідейних «поетичних витворів і фабрикатів». Про це говорить не лише щойно згаданий, але й ряд інших критичних виступів письменника тих років. Так, в 1906 р. він надрукував ряд рецензій на збірки львівських декадентствуючих поетів, т. зв. «молодомузівців» — «В такі хвилі» О. Луцького, яку визначив, як сіру нісенітницю, та «Ой люлі смутку» П. Карманського, сповнену меланхолії й туги. В 1907 році І. Франко гостро засудив збірку віршів «Привезено зілля з трьох гір на весілля», назвавши її графоманською і яскраво розкривши, що такі «вірші» «нікого ні гріють, ні студять». Особливо влучно розвінчав він у цій рецензії розтлінний дух і художню немічність поезій О. Луцького, С. Чарнецького, С. Твердохліба тощо¹. В тому ж році в газеті «Діло» Франко виступив з вбивчою, наскрізь пройнятою іронією рецензією на маніфест (програму) групи поетів-декадентів, що іменувала себе «Молодою музою». Це була, за висловом Франка, «окрема будочка» в літературі, яка в своєму «маніфесті» обстоювала право митця втікати від оточуючого життя в світ містики і метафізики. «То значить простими словами вільно йому повіситися. Повна рація!»² — глузував з приводу цього І. Франко.

Запальним виступом Франка проти «чистого мистецтва» була збірка 1906 р. «Semper tūo» («Завжди

¹ ЛНВ, 1907, т. XL, стор. 168—170.

² І. Франко. «Маніфест «Молодої музи», «Діло», 1907, № 263, стор. 2.

учень»), в якій поет в дні, коли хвиля занепадництва захопила буржуазних поетів і письменників, на повний голос відстоював громадське значення мистецтва. В філософській ліриці цієї збірки поет висловлював матеріалістичні погляди на світ, стверджував принципи реалістичного мистецтва. Разом з І. Франком в цей час активно захищали реалістичне мистецтво від «модерністичної» плісняви М. Коцюбинський та Леся Українка — на Наддніпрянській Україні і О. Маковей, І. Труш та ін. — в Галичині.

З нищівним словом викриття виступив І. Франко в 1905—1907 рр. не лише проти декадентів, що приспляли свідомість інтелігенції і відводили її в глухі закамарки міщанського «щастя» від революційного діяння на користь народу, але й проти всіх тих газетчиків та повістярів, які в своїх кореспонденціях і творах намагались перекручено, фальшиво зобразити народний революційний рух, зокрема селянські виступи в Галичині. Особливо нещадно Франко розвінчав подібну писанину С. Токарського — його повість «Na wzburzo-pej fali», що з'явилася в 1907 році у Львові. В своїй рецензії на неї І. Франко оголив антинародне спрямування цього «дрантивого та бездарного твору», в якому Токарський виявляє навмисне нерозуміння характеру й причин селянських страйків у Галичині і, «скомпонувавши собі з панів ангелів, малює селян чортами». «Рільничі страйки в Галичині, на думку автора, — пише І. Франко, — були впливом лінивства, а агітація за загальним виборчим правом — дикою претензією темної і грубої маси»¹. Такий погляд повістяря на селянство І. Франко називає ідіотизмом, виявом «сліпої, безпричинової, з газет виссаної ненависті його до сільського люду, і за це гостро засуджує повість.

Не меншою силою протесту звучали в цей час слова І. Франка проти «гідкого блазнювання, надужиття патріотичних (в розумінні націоналістичних — О. Д.) фірм», проти піднесення до найвищого ідеалу, як роблять «січові віршарі»² галицьких товариств того часу, що носили назву «Січ» і, як правило, мали буржуазно-націоналістичне забарвлення. І. Франко вважав зовсім

¹ ЛНВ, 1907 т. XL, стор. 555.

² ЛНВ, 1906, т. XXXVI, стор. 164

непотрібним плодити в Галичині «січові» марші, пісні та їх збірки. Очевидно, це його зауваження було запереченням і власного кроку в цьому напрямі, а саме вірша «Січовий марш», що був написаний ним в 1905 р. на мелодію жартівливої пісеньки «Ой, сніг плющить».

Активний захист інтересів революційних мас І. Франком в 1905—1907 рр. та його гострі виступи проти буржуазно-націоналістичних, клерикальних і різних занепадницьких елементів Галичини викликали люту реакцію з боку останніх. Намагаючись, як і раніше, похитнути позиції І. Франка, підірвати його авторитет серед народу й дошкулити йому, вони постійно вдавались в ці роки до брудних методів боротьби з письменником. Так, львівська буржуазна плоскогумористична газетка «Зеркало» почала в 1906 році майже з номера в номер принижувати та ображати Франка своїми вигадками з приводу поеми «Мойсей», драми «Учитель» (тут вона обвинувачувала письменника в плагиаті), деяких його статей тощо. Один з прибічників буржуазно-націоналістичних літераторів Пулюй в своїй брошурі того часу злісно оббрівував письменника, закидаючи йому зраду народних інтересів. Вслід за нею з'явилась в 1907 р. брошура одного з консервативних галицьких «культурних» діячів І. Верхратського під промовистою назвою «Злобні видумки д-ра І. Франка», повна безпідставних дріб'язкових обвинувачень та дорікань.

Вогнем ненависті проти І. Франка дихала вся згряя митрополита Шептицького та буржуазні націоналісти на чолі з М. Грушевським. Останній, наприклад, в 1907 р. без жодних підстав заборонив Науковому товариству ім. Шевченка видавати «Нарис історії української літератури» І. Франка. До якого стану призводило іноді письменника це цькування, свідчить один з неопублікованих досі листів І. Франка з грудня 1907 року, де він писав про себе: «Я вже близький був повної зневіри в свої сили, головню через поводження проф. Грушевського, який спротивився виданню моєї історії літератури».

На захист І. Франка перед всіма цими випадками проти нього виступали в 1905—1907 рр. передові діячі української культури, особливо В. Гнатюк, І. Труш та інші, які в своїх виступах у галицькій пресі розвінчу-

вали брехливу писанину про І. Франка його ідейних ворогів.

З підтримкою І. Франка в той час виступили також передові кола вчених Наддніпрянської України й Росії, намагаючись використати для цього ті деякі мізерні полегшення і «свободи», що були обіцяні царським урядом під тиском революційних мас.

Якраз тоді, в 1906 році, минало п'ятдесят років з дня народження І. Франка. В той час, як галицька преса, що знаходилася переважно в руках буржуазно-націоналістичних редакторів, навіть не згадала про цю дату, — на Наддніпрянській Україні з нагоди п'ятдесятиріччя І. Франка вчена рада Харківського університету присудила йому почесне звання доктора російської словесності. Радісно схвильований увагою до себе прогресивних діячів Наддніпрянської України, І. Франко в листі до М. Сумцова з болем відзначив, що в Галичині пройшли мовчки мимо його ювілею. Проте нічого іншого й не можна було чекати від галицької буржуазної інтелігенції і преси: адже як вона могла вітати того, хто, непохитно стоячи на боці революційних мас, в 1905—1907 рр. особливо наполегливо боровся проти явних і замаскованих зрадників трудящих?

Прогресивні російські вчені також пам'ятали про І. Франка. Коли в 1906 році після смерті О. М. Веселовського відкрилося місце у відділі російської мови і словесності Академії наук, російські академіки О. Шахматов та Ф. Корш розпочали заходи, щоб висунути І. Франка до обрання ординарним академіком Російської Академії наук. Вони вели вже переписку з приводу цього, але сильний наступ реакції в 1907—1908 рр., під впливом якого активізувались і реакційні сили всередині Академії, не дав змоги набрати цій справі офіційного ходу. Все ж сам цей факт є одним із яскравих виявів єднання прогресивних учених України й Росії в той період. Відчуваючи дуже прихильне ставлення до себе передових російських вчених та маючи надію, що в Росії все ж буде здобута свобода, а, отже, й широкі умови для розвитку української культури, він був не проти того, щоб самому переїхати до Росії. «Розуміється, — писав він 15 березня 1907 р. в недрукованому ще досі листі, — я не маю нічого проти того, щоб перенестися до Петербурга, особливо коли се може ма-

ти зв'язок з організацією і оживленням наукової праці України». Очевидно, здійснитися це не могло, бо в Росії тоді вже розпочинався шалений наступ реакції.

В дні, коли поступово спадало революційне напруження в Росії, що знаходило свій відгомін і в настроях суспільності в Галичині, І. Франко не знизив громадського звучання своєї поезії. І тепер своїм бадьорим, бойовим поетичним словом він прагнув будити і спрямовувати всіх, в «кого серце чистее», до активної боротьби, до сіяння серед народу революційних ідей. Поет непохитно вірив у новий прилив революційної хвилі, що змете старий несправедливий суспільний лад. Знаменним його твором такого змісту є поезія «Сійте більш», опублікована в жовтні 1906 року в «Літературно-науковому віснику» під псевдонімом «Невідомий». В ній поет в алегоричних образах сіячів малює діяльність революційної інтелігенції серед трудящих, в образі посухи уособлює реакцію, а в образах хмар, грози і освіжаючого життєдайного дощу — революційну бурю. Своім алегоричним віршем Франко впевнено вказував читачеві, що після першої революції прийде незабаром нова, сильніша, і що вона принесе бажані результати.

Посіяли трішки — та й страшно:
Чи зійде?.. чи ще присівати?
Та сійте ж! — минає посуха —
Не дурно ж тим хмарам снувати..
Не дурно ж так дощиком пахне..
Он хмара згущується чорна,
Край неба ввесь скоро обгорне..
От блискавка блисне і грім як не трахне!
Не дурно ж так дощиком пахне!

Та хай би ж ця хмара і дурно пройде,
Нова після неї сильніша прийде:
Не дурно ж по небі тим хмарам снувати..
Не бійтесь, не бійтесь іще присівати!

На таке палке, сильне революційне слово в період 1906—1907 рр. здобувалися тільки найреволюційніші поети й письменники Росії та України. І серед них був великий революціонер, борець за щастя народу Іван Франко, що хоч і жив у Галичині, але своїм оптимістичним бойовим словом служив справі російської революції і в дні її тимчасового відступу. Характерно, що ця

поезія І. Франка дзвінко перегукується з його сміливими революційними «Веснянками», зокрема з віршем «Гримить! Благодатна пора наступає», написаним в 1880 році, коли І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін. починали активно пропагувати в Галичині соціалістичні ідеї та марксистську літературу. Навіть алегоричність поезії «Сійте більш» має чимало тотожного з алегоричними образами вірша «Гримить!», причому в останньому Франко сам розкриває зміст алегоричних образів хмар, грому і т. д., вказуючи, що йдеться не про зміни в природі, а про соціальну революцію, про відродження мільйонів:

Гримить! Благодатна пора наступає,
Природу розкішна дрозж пронймає,
Жде спрагла земля плодотворної зливи.
І вітер над нею гуляє бурхливий,
І з заходу темная хмара летить —

Гримить!

Гримить! Тайна дрозж пронймає народи, —
Мабуть, благодатная хвиля надходить...
Мільйони чекають щасливої зміни, —
Ті хмари — плідної будучини тіни,
Що людськість, мов красна весна, обновить...

Гримить!

Ідейно-художня спорідненість обох поезій І. Франка є яскравим доказом того, що поет залишився до кінця свого життя на революційних позиціях, що найвищих вершин у своїй творчості він досягнув завдяки знайомству з соціалістичними теоріями і творами марксизму в кінці 70-х — на початку 80-х років та завдяки благотворній дії на нього російської революції в 1905—1907 рр.

Аналізуючи літературний процес на Україні періоду 1905—1907 років, І. Франко відзначив, як позитивну рису творчості кращих українських письменників, «зацікавлення до проявів громадського життя і запал до обстоювання його насущних інтересів у завзятій боротьбі»¹. Та, проте, він не був захоплений наслідками літературної творчості тих років. Високо оцінивши в своїй статті «Огляд української літератури в 1906 році» «Єгипетські барельєфи» Лесі Українки, новели М. Кошобинського, присвячені подіям того часу, тощо,

¹ «Рада», Київ, 1907, № 24.

І. Франко підкреслив, що російська революція не знайшла ще справжнього вияву в українському літературному процесі, що вона повинна розбудити нові творчі сили серед письменників, повинна знайти свіже, життєво правдиве, сильне й оригінальне відображення в художніх полотнах. Це добре розумів автор «Мойсея» з власного досвіду поета-борця, якого до глибини душі сколихнула перша російська революція і піднесла на вершини поетичного натхнення.

В статті «Огляд української літератури в 1906 році» І. Франко вимагав від українських письменників життєво достовірно і конкретно відтворити дихання і події революційної епохи, він перестерігав «молодих авторів перед шаблоновим повторюванням різних боєвих покликів без реальних підстав, перед надуживанням різних кульгавих та невлучних символів орлів, що борються за волю. Пильна і совісна увага до живої дійсності і до явищ життя, — вказував І. Франко, — це перша підстава поетичної творчості і найкраща запоручка того, щоб поезія не згубилася в пустій фразеології»¹.

Цей естетичний принцип реалістичного мистецтва І. Франко пропагував не тільки в своїх журнальних виступах та через власну художню творчість, але й в приватних листах та порадах. Характерним з цього боку є його листування 1906 р. з поетом О. Коваленком, творчість якого І. Франко оцінив дуже низько, бо в ній якраз були наявні саме ті типові недоліки поетичної продукції 1905—1906 рр., проти яких виступав І. Франко. У згаданій статті він висловив глибоку надію на те, що революційні події відсвіжать українську художню творчість, зроблять її сильною і «вільною від найгіршого її ворога — шаблону»². «Та у нас живе надія, — закінчував свій огляд І. Франко, — що часи важкого перелому і глибокого розворушення всіх народних сил, які переживає тепер Україна, не лишаться без наслідків і на літературному полі і оживлять літературну творчість, підіймаючи її з тих мініатюрок та анекдотів до панування над ширшими обряями життєвої боротьби та духовних змагань»³. До цього І. Франко розчищав шлях українській

¹ «Рада», Київ, 1907, № 24.

² Газ. «Комуніст», 1940, 4 червня, стор. 4.

³ «Рада», 1907, № 44.

художній творчості, піддаючи нищівній критиці декадентську занепадницьку писанину і антинародні теорії «мистецтва для мистецтва». Незабаром надії І. Франка почали справджуватись: в 1910 році з'явилася друга частина повісті М. Коцюбинського «*Fata morgana*», в 1911 році Леся Українка закінчує свою чудову драму «Лісова пісня», композитор С. Людкевич, автор першої музики до поезії «Вічний революціонер» І. Франка, створює в 1907 р. величну симфонію-кантату «Кавказ» на слова Т. Г. Шевченка і присвячує її російським революціонерам; з'являється ряд інших реалістичних творів.

Думки І. Франка про обновляючу, відроджуючу силу революції в розвитку мистецтва, що стоїть на захисті народних інтересів, є теж значним здобутком його естетичних поглядів, зумовленим впливом революції 1905—1907 років.

Таким чином, перша російська революція мала революціонізуючий вплив як на суспільно-політичні, філософські, так і на літературно-естетичні погляди І. Франка. Вона знайшла широкое відображення й відгук в його публіцистичній та художній творчості. З нею поет нерозривно поєднав свої надії на соціальне й національне визволення народів Росії, зокрема українського народу, від самодержавного гніту. Від революції в Росії І. Франко сподівався великого результату для свого народу — возз'єднання в єдиній сім'ї, яка житиме своїм вільним національним життям у федеральному зв'язку з народною Росією.

І хоч ці сподівання поета-революціонера не здійснились в 1905—1907 роках, бо царатові, незважаючи на могутній революційний опір народу, все ж вдалося придушити першу російську революцію, — вони, ці сподівання, були історично вірними. Здійснення їх відбулося після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції, в соціалістичній державі робітників і селян — в СРСР, невід'ємною складовою частиною якого є вільна і щаслива возз'єднана Радянська Україна.

1880

